

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Pracoviště historické sociologie

Bc. Jiří Novák

Přestupové hnutí v Mělníku roku 1921

„Transfer Movement“ in Mělník in 1921

diplomová práce

vedoucí Mgr. Alena Marková, PhD.

Praha 2014

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 27. června 2014

Bc. Jiří Novák

Poděkování

Děkuji své vedoucí práce Mgr. Aleně Markové, PhD. za konzultace a cenné rady. Můj patří také Mgr. Lukáši Snopkovi, pracovníkovi Regionálního muzea Mělník, Mgr. Martinu Barusovi, archiváři Biskupství litoměřického, a panu Františku Puršovi, regionálnímu historikovi, kteří se mi se zájmem věnovali. Mgr. Daliboru Státníkovi, řediteli Státního okresního archivu Mělník, děkuji za to, že mi poskytl svou dosud nepublikovanou studii o sekularizaci Mělnicka.

Jsem velmi rád, že se mi při sbírání archivních materiálů vždy dostalo vstřícného přijetí, díky čemuž bylo bádání milou záležitostí. Proto děkuji paní Olze Prosické, pracovníci badatelny Státního okresního archivu Mělník, paní Jiřině Kasáčkové, archivářce mělnického sboru Českobratrské církve evangelické, Mgr. Haně Lauře Černé a ThDr. Lence Selčanové, farářkám Církve československé husitské v Mělníku, resp. Roudnici nad Labem, P. Jacku Zyzakovi MS, administrátorovi Probošství Mělník, a Mgr. Vladimíru Červenému, archiváři Ústředního archivu Církve československé husitské.

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá „přestupovým hnutím“ v Mělníku v roce 1921. Řečený pojem odkazuje na kampaň, která se snažila přesvědčit obyvatelstvo, aby před sčítáním lidu konaném v únoru 1921 vystoupilo z římskokatolické církve, a aby tak vyjádřilo emancipaci našeho národa od církve. Vůdčí ideou přestupového hnutí bylo přesvědčení, že Řím vždy byl naším nepřítelem, že protestantismus je vlastní podstatou naší národní identity a že katolická církev byla spojencem Habsburků.

Předkládaná práce se snaží prozkoumat roli vedoucích skupin přestupového hnutí (Církev československá, Českobratrská církev evangelická, Volná myšlenka) v Mělníku, roli místního tisku i reakci duchovní správy. Výzkumné jádro práce je založeno hlavně na pramenech, a to jak archivních, tak i vydaných.

Bylo zjištěno, že přestupové hnutí bylo v Mělníku poměrně úspěšné. Nebyly zaznamenány žádné násilné střety. Místní tisk hrál významnou roli a přestupové hnutí podporoval.

Klíčová slova: přestupové hnutí, Mělník, Církev československá, Českobratrská církev evangelická, Volná myšlenka, diskursivní analýza

Abstract

This diploma thesis deals with so called "transfer movement" in Mělník in 1921. The term "transfer movement" refers to a strong campaign which tried to persuade people to leave the Roman Catholic Church before the census of February 1921 in order to the emancipation of our nation from the Church would have been expressed. The general principle of the movement was that the Rome had always been our enemy, that the reformation is the very essence of our national identity and that the Catholic Church had been an ally of the Habsburg dynasty.

The thesis tries to explore the role of the leading groups of the "transfer movement" (especially Czechoslovak Church, Evangelical Church of Czech Brethren and Freethought) and of the press in Mělník as well as the reaction of the local catholic clergy. The core of the work is based mainly on primary sources (both archive and published).

It was found that the transfer movement was rather successful. No violent clashes were reported. The local press played an important role and supported the transfer movement.

Keywords: transfer movement, Mělník, Czechoslovak Church, Evangelical Church of Czech Brethren, Freethought, discourse analysis

Obsah

Obsah	6
1. Úvod	7
2. Metoda výzkumu	8
2.1 Časový a prostorový rámec:.....	8
2.2 Výzkumné otázky:	8
2.3 Stav dosavadního bádání.....	8
2.3.1 Literatura	8
2.3.2 Pramenná základna.....	11
2.4 Použité metody.....	13
3. Předpoklady přestupového hnutí	13
3.1 Příčiny výstupů z katolické církve	14
3.2 Významní činitelé v přestupovém hnutí	20
3.2.1 Církev československá	21
3.2.2 Českobratrská církev evangelická	32
3.2.3 Volná myšlenka	35
3.3 Sčítání lidu v roce 1921	41
3.3.1 Výsledky sčítání	43
4. Přestupové hnutí v Mělníku.....	46
4.1 Výsledky sčítání v Mělníku	46
4.2 Aktivita hlavních činitelů v přestupovém hnutí.....	48
4.2.1 Církev československá	48
4.2.2 Českobratrská církev evangelická	50
4.2.3 Volná myšlenka	53
4.3 Postoj římskokatolické duchovní správy	55
4.4 Role místního tisku	59
4.4.1 Mělnické rozhledy.....	60
4.4.2 Mělnické listy.....	63
5. Závěr.....	68
6. Použité prameny a literatura	69
7. Přílohy	75

1. Úvod

Počátek první republiky byl pro římskokatolickou církev těžkým obdobím, protože musela čelit nevídaně silné vlně odporu. Byla široce přijímána koncepce českého národa (vypracovaná například Aloisem Jiráskem nebo T. G. Masarykem), podle níž byly katolická církev a Řím činiteli protikladnými ke smyslu našich dějin či přímými nepřáteli. Odpor vůči katolické církvi tak těsně souvisel s otázkou národní identity a ve veřejném diskursu bylo vyrovnání se s Římem prezentováno jako nutný doplněk osvobození se od Vídně. Katolická církev byla kromě toho oslabena i odštěpením Církve československé v roce 1920. Náboženské vášně získaly nejednou i násilnou podobu: Docházelo k četným případům vandalství vůči sakrálním památkám (nejvýznamnější událostí tohoto druhu se stalo stržení Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Praze), později k násilnostem v rámci boje o užívání katolických kostelů Církví československou.

Jedním z momentů antiklerikálního boje bylo tzv. přestupové hnutí, kampaň, v níž bylo obyvatelstvo vyzýváno, aby se při sčítání lidu v roce 1921 nepřihlásilo k římskokatolickému vyznání.

Tato práce si klade za cíl podat na základě literatury a pramenů přehled vztahů mezi církví a společností i mezi církvemi navzájem v letech 1918-1921 a popsat přestupové hnutí na konkrétním příkladu města Mělník v roce 1921.

Původním tématem byla rekonstrukce vzniku náboženské obce Církve československé v Mělníku a studium reakcí veřejnosti na tuto událost, ale v průběhu heuristiky bylo zjištěno, že pro toto téma není dochován dostatek pramenů, proto bylo třeba výzkumný záměr rozšířit.

2. Metoda výzkumu

2.1 Časový a prostorový rámeček:

Časové ohraničení práce nebylo stanoveno předem, ale bylo určeno na základě toho, kdy se přestupové hnutí objevuje v místních pramenech. Přestupové hnutí má daný konec, jímž je den sčítání lidu (15. února 1921), ale jeho počátek nezačíná pevným datem, nýbrž musí být stanoven empiricky na základě pramenů. V případě Mělníka je první výslovná výzva k vystoupení z katolické církve před blížícím se přestupovým hnutím doložena 7. ledna 1921 na stránkách *Mělnických listů*.¹ Aby bylo možno zařadit přestupové hnutí do širšího kontextu dobového vývoje, byly vybírány prameny z období od roku 1918 až do poloviny dvacátých let.

Z místního hlediska se výzkum zaměřuje na Mělník v dobových hranicích, ale v jednom případě byl přijat i pramen z Pšovky (farní kronika), a to z toho důvodu, že Pšovka tvořila ve zkoumaném období s Mělníkem do jisté míry organický celek (v roce 1923 s ním byla v rámci tzv. Velkého Mělníka sloučena), přičemž bylo přihlédnuto ke skutečnosti, že farní kroniky jsou vzácný a hodnotný pramen.

2.2 Výzkumné otázky:

1. Jaké byly výsledky sčítání lidu v Mělníku z hlediska konfese? Lze dokázat, že výstupy z katolické církve byly motivovány přestupovým hnutím?
2. Jakým způsobem se v průběhu přestupového hnutí v Mělníku angažovala Církev československá, Českobratrská církev evangelická a Volná myšlenka?
3. Jak na přestupové hnutí reagovala místní římskokatolická duchovní správa?
4. Jakou roli měl v přestupovém hnutí místní tisk?

2.3 Stav dosavadního bádání

2.3.1 Literatura

O náboženských poměrech v Mělníku nebylo dosud v literatuře soustavně pojednáno. Jediným textem, který se zabývá sekularizací Mělnicka na konci 19. a začátku 20. století, je nepublikovaný článek ředitele Státního okresního archivu Mělník Da-

1 Sčítání lidu. *Mělnické listy*. 7. 1. 1921, III., č. 2, s. 2.

libora Státníka *Pánbůh není! A kdo se vás na to ptal...?!?*² Text je založen na katolických farních kronikách (Obříství, Liblice, Nelahozeves, Vrbno, Pšovka, Všetaty, Chlumín, Kralupy nad Vltavou, Mělník, Pšovka, Lužec, Záboří, Hořín, Vliněves) a časově pokrývá období od konce 19. století až po únor 1948 (s mírnými přesahy do pozdější doby). Cenný je tím, že poskytuje vhled do náboženské situace v celém regionu, stejně jako o historickém pozadí sekularizace z dob před první světovou válkou.

Konflikty mezi katolickou církví a Církví československou³ v otázce tzv. bojů o kostely byly zpracovány formou studie o událostech v Rousínově⁴, rovněž existuje samostatné zpracování přestupového hnutí v Písku⁵. V druhém případě mohla autorka vyjít z podrobných evangelických i katolických pramenů, což jejímu líčení propůjčuje plastičnost.

Obecné církevní dějiny první republiky jsou reprezentovány většinou díly katolických historiků (Kadlec, Zlámal). *Přehled českých církevních dějin*⁶ Jaroslava Kadlece je nepřilíš podrobný spis, v němž však lze najít řadu informací např. o Jednotě katolického duchovenstva. Bohumil Zlámal vytvořil ve své *Příručce českých církevních dějin*⁷ důkladné dílo, které poskytuje velmi dobrý přehled o životě katolické církve, o její knižní a tiskové produkci, o nekatolických církvích i o bezvěreckém hnutí. Kniha je ovšem psána z explicitně katolických pozic a v apologetickém duchu.

Dějiny Jednoty katolického duchovenstva i počátky Církve československé a reformního a modernistického hnutí v rámci katolické církve jsou zpracovány velmi podrobně převážně zásluhou knihy Pavla Marka *Církevní krize na počátku první Česko-*

2 Publikace textu je plánována v roce 2015 v rámci sborníku Confluens, vydává Regionální muzeum Mělník.

3 Ve dvacátých letech se neustálil jednotný úzus psaní názvu církve. Někdy byl psán s velkými písmeny jako vlastní jméno, setkáme se i se zápisem „církev československá“ nebo „československá církev“. V této práci bude užívána forma „Církev československá“.

4 KRŠKO, Jan. Rousínov v obraze náboženských konfliktů po rozpadu habsburské monarchie. In: *Rakovnický historický sborník*. Rakovník: Státní okresní archiv Rakovník, 2000, s. 49-66.

5 MATOUŠOVÁ, Věra. *Přestupové hnutí v Písku (1918 - 1922)* [online]. 2007 [cit. 2013-01-28]. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta. Vedoucí práce Jaroslav Vokoun. Dostupné z: <http://theses.cz/id/0hr7nx/>.

6 KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha: Zvon, 1991.

7 ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*. VII. Doba československého katolicismu (1918-1948). Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 2010.

slovenské republiky (1918-1924).⁸ Pavel Marek je rovněž autorem životopisů Emila Dlouhého-Pokorného⁹ a pražského arcibiskupa Františka Kordače.¹⁰ Silnou stránkou těchto publikací je uvádění rozsáhlých citací pramenů v poznámkovém aparátu, což výrazně zvyšuje jejich informační hodnotu.

Historie Církve československé byla zpracována zejména historiky z řad jejích příslušníků. Dobrou orientaci v základních datech poskytuje článek Daniela Frýdla *Zrod Církve československé (husitské)*, publikovaný v jubilejním sborníku této církve,¹¹ vedle toho je cenná i jubilejní přednáška k desátému výročí vzniku církve od Františka Kováře.¹² Dobrým historickým přehledem i teologickou analýzou je monografie *Život a víra ThDr. Karla Farského* autorů Václava Kadeřávka a Zdeňka Trtíka.¹³

Vznik i věrouka Českobratrské církve evangelické jsou stručně popsány v několika příspěvcích sborníku *Církev v proměnách času*.¹⁴ Celkově jsou dějinné počátky této církve zpracovány méně podrobně než u Církve československé.

Dějiny Volné myšlenky¹⁵ se zabývá jediná monografie,¹⁶ a sice *Příběh(y) Volné myšlenky* Antonína Kudláče.¹⁷ Nicméně pro účely této práce to není žádný handicap, protože základní informace o organizaci jsou v knize dostatečně pokryty, další informace však musí být zjišťovány v pramenech.

8 MAREK, Pavel. *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918-1924)*. Brno: L. Marek, 2005, 335 s. Pontes Pragenses, sv. 36.

9 MAREK, Pavel. *Emil Dlouhý-Pokorný: život a působení katolického modernisty, politika a žurnalisty*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007.

10 MAREK, Pavel. *Arcibiskup pražský František Kordač: Nástin života a díla apologety, pedagoga a politika*. Olomouc: Moneta-FM, 2005.

11 FRÝDL, David. *Zrod Církve československé (husitské)*. In: BUTTA, Tomáš. *90 let Církve československé husitské: sborník*. Vyd. 1. Praha: Církev československá husitská ve spolupráci s Náboženskou obcí ČČSH v Praze 1, 2010, s. 17-30. Blahoslav.

12 KOVÁŘ, František. *Deset let československé církve 1920-1930*. 2. dopl. vyd. Praha: Ústřední rada československé církve, 1930.

13 KADEŘÁVEK, Václav a Zdeněk TRTÍK. *Život a víra ThDr. Karla Farského*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1982.

14 BALCAR, Lubomír et al. *Církev v proměnách času: sborník k 50. výročí spojení českobratrské církve evangelické*. Praha: Kalich, 1969.

15 Ve zkoumané době byl užíván název „Vlná Myšlenka“, což odporuje dnešní jazykové normě pro způsob psaní velkých písmen. Proto s výjimkou přímých citací užíváme způsob zápisu vyhovující dnešnímu úzu.

16 Nepočítáme-li stručný stranický spisek ZUBEK, Milan. *Tradice protináboženského a protiklerikálního boje v našich zemích: (Vlná myšlenka)*. Praha: Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, ústřední vědecko-metodická rada pro ateistickou výchovu, 1961.

17 KUDLÁČ, Antonín K. *Příběh(y) Volné myšlenky*. Praha: Lidové noviny, 2005.

Na tomto místě nelze opomenout ani *Budování státu* Ferdinanda Peroutky.¹⁸ Peroutka se v tomto klasickém a rozsáhlém díle věnoval církevní politice v období první republiky, přičemž vycházel přímo z pramenů. Jeho dílo je cenné díky britkým komentářům, jimiž se tato práce bude rovněž zabývat.

Výzkumné téma se dotýká i dějin religiozity v Čechách. V rámci této širší oblasti byly použity dva tituly: *Náboženství a moderní česká společnost*¹⁹ religionisty Davida Václavíka, které se mj. zabývá příčinami odklonu obyvatelstva od katolické církve v éře první republiky. Historické pozadí tohoto procesu a alternativní religiozita je zpracována ve sborníku *Náboženství v 19. století*²⁰ v redakci Zdeňka R. Nešpora.

2.3.2 Pramenná základna

Pro vybrané výzkumné téma je možno využít široké spektrum tištěných pramenů, jimiž jsou literatura (všechny církve i Volná myšlenka provozovaly vydavatelskou činnost) a tisk. Tyto zdroje jsou natolik hojné, že byly samozřejmě zpracovány pouze selektivně. Dalším typem vydaných pramenů jsou statistická data ze sčítání lidu.

Materiály katolické duchovní správy se nachází na více místech. Ve Státním okresním archivu (dále SOkA) Mělník je nezpracovaný a z části nepřístupný fond Farní úřad Mělník. Během bádání byla studována část farních materiálů, které byly do archivu předány v roce 2010, nicméně s výjimkou jedné rukopisné poznámky a katalogu duchovenstva tu nebyly nalezeny žádné informace vypovídající o přestupovém hnutí. Hlavními prameny duchovní správy byly dvě farní kroniky. Pro zkoumání reformního hnutí v Mělníku po roce 1918 byl využit fond Jednoty katolického duchovenstva v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (LA PNP).

Materiály Českobratrské církve evangelické v Mělníku jsou dosud uloženy na evangelické faře. Ústřední archiv ČCE fondy jednotlivých sborů nevede. V tomto výzkumu byly využity protokoly ze zápisů staršovstva, dále bylo čerpáno z farní statistiky a knihy přístupů a výstupů. Korespondence, texty kázání či přednášek ani propagační materiály nebyly při výzkumu nalezeny.

18 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. Praha: Lidové noviny, 1991.

19 VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2009.

20 NEŠPOR, Zdeněk R. et al. *Náboženství v 19. století: Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?*. Praha: Scriptorium, 2010.

Církev československá v Mělníku v době sčítání lidu působila pouze nepřímo a náboženská obec tu teprve vznikala. Místní náboženská obec má poměrně rozsáhlý archiv, prameny týkající se jejích počátků jsou v něm ovšem zastoupeny marginálně, v podstatě pouze kronikou. V Ústředním archivu Církve československé husitské se žádné materiály o mělnické náboženské obci ze zkoumané doby nenacházejí.

Volná myšlenka má fond v Archivu hlavního města Prahy, ten však v této diplomové práci nebyl použit.

Jiným potenciálním zdrojem poznání jsou pozůstalosti významných osobností Mělníka. V této kategorii byl zjištěn pouze osobní fond Josefa Stáhlíka (klasický filolog, pedagog, archivář, aktivní osvětový pracovník, který pořádal velké množství přednášek pro veřejnost, později vyučoval československé náboženství) v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, ten však nepodává žádné použitelné informace.

Role samosprávy a politických stran je v SOkA Mělník zastoupena fondem Archiv města Mělník. V rámci heuristiky byly zpracovány zápisy z jednání obecního zastupitelstva a městské rady.

Ve sbírkách soudobé dokumentace SOkA Mělník nebyly nalezeny žádné plakáty ani propagační materiály týkající se sčítání lidu.

Na základě tohoto seznamu je možno pokusit se zmapovat, které prameny mohou být použity v rámci budoucího bádání. V první řadě nebyl do zkoumání zařazen archiv litoměřické biskupské konzistoře. Ten je nezpracován a badatelsky není využíván, mohl by obsahovat například korespondenci. Rezervy jsou také ve fondu Archiv města Mělník, kde by mohly být nové poznatky nalezeny například v úřední korespondenci. Role politických stran byla zkoumána pouze na základě stranického tisku, nikoliv příslušných archivních fondů, v nichž lze ještě očekávat informace vztahující se k Mělníku. Za kompletní můžeme naproti tomu považovat zpracování vzniku Církve československé v Mělníku, kde byly využity všechny známé prameny.

2.4 Použité metody

Práce je empirická a zakládá se na kritickém zpracování pramenů. Využívá metodu sondy dle vymezeného časového období a uplatnila se v ní diskurzivní analýza.

Určitá potíže vzniká tím, že se nepodařilo zjistit náklad jednotlivých tiskových titulů, takže se při analýze nebere ohled na to, jak velkou část populace mohl oslovit. Množství potenciálních čtenářů je relativně důležitým faktem, což vyplývá ze skutečnosti, že smyslem novin nebylo pouze sdělit informaci, ale také zaujmout postoj. Stranický i církevní tisk (jiný analyzován nebyl) odpovídal politickému a náboženskému zařazení svých čtenářů, a třebaže jistě platí, že obsah článků měl na čtenáře jistý vliv, oni s ním vyjádřili svůj souhlas už tím, že dané periodikum odebírali. Ve skutečnosti tu však potíže nevznikne, protože – jak výzkum naznačil – katolická církev byla zobrazována ve všech antiklerikálních periodikách v zásadě velmi podobně pomocí stejných *topoi*.

3. Předpoklady přestupového hnutí

Účelem této studie není poskytnout přehled náboženských dějin v době první republiky (v této otázce odkazuje čtenáře na seznam literatury), ale představit pouze ty jejich aspekty, které mají význam pro výzkumné otázky.

Na začátku je nutno upřesnit význam pojmu „přestupového hnutí“. V odborné literatuře není jeho přesná definice podána. Je to pozdější název pro agitaci namířenou proti římskokatolické církvi před sčítáním lidu v roce 1921, která může být časově ohraničena pouze přibližně jako určitá epizoda v širším rámci antiklerikalismu. Ten silněji propukl po vzniku Československa, v dalším období jeho intenzita kolísala. Pokud vezmeme v úvahu časovou perspektivu dvacátých let, vztahy mezi katolicismem a veřejností se nejprve zhoršily během tzv. Marmaggiho aféry v roce 1925,²¹ naopak od 1929, kdy byla dostavěna svatovítská katedrála a slaveno tisícileté jubileum sv. Václava, se začaly zlepšovat.²² Hlavní argument přestupového hnutí, že for-

21 Šlo o odvolání apoštolského nuncia Francesca Marmaggiho a přerušení diplomatických styků mezi Československem a Vatikánem na protest proti státní účasti na oslavách Mistra Jana Husa v roce 1925. KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek XIII. 1918-1929. Praha, Litomyšl: Paseka, 2000, s. 460.

22 KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha: Zvon, 1991, s. 244.

mální příslušnost lidu ke katolické církvi je zbraní Říma proti nám, nebyl nový, ale objevoval se již dříve (v pramenech, z nichž se zde vychází, ho lze doložit v březnu 1920).²³ Pro tuto práci definujeme přestupové hnutí jako období krátkého zintenzivnění protikatolické kampaně před termínem sčítání lidu (v řádu týdnů, nanejvýš několika měsíců), které je výjimečné tím, že v něm skutečně docházelo k masovým změnám náboženského vyznání.²⁴

3.1 Příčiny výstupů z katolické církve

Postoje veřejnosti byly pochopitelně formovány veřejným diskurzem. Typickým a nápadným rysem dobové antiklerikální argumentace bylo nahlížení na církevní problematiku jako na národnostní otázku. V rámci diskurzu se uplatňovaly některé stereotypy, například pojetí katolictví či Říma jako viníka defektů naší národní povahy²⁵ či jako škůdce zájmů českého národa nebo zobrazování Říma jako věrného spojence Vídně. Tento argument musel působit velmi silně, jelikož po konci války byla nenávist k Habsburkům velmi prudká, jak o tom svědčí výrok Gustava Habrmana: „František Josef, zapálivší pochodeň světové války, pojistil si tak vedle Viléma Hohenzollernského jméno největšího zločince, jaký kdy žil v dějinách lidstva od počátku lidského rodu.“²⁶ Dokonalým vyjádřením hodnocení náboženství národnostní optikou české historie se stalo provolání ustavujícího sněmu Církve československé evangelické, konaného v Praze dne 17. a 18. prosince 1918, které zde uvádíme jako příklad za všechny: „Všem Čechům, obeznámeným s dějinami českého národa, je společné vědomí, že mezi církví římskokatolickou a českým národem je staletý a hluboký rozpor... (...) Proto, když už národ náš zbaven je Habsburků, jednoho krvavého nepřítele a utiskovatele svého, měl by už také zbavit se i druhého, který byl hlavní příčinou jeho běd a udržovatelem jeho poroby. (...) A proto, kdo miluje památku otců, kdo vidí zkázu národa, způsobenou Římem, a rozumí, jaký zhoubný

23 Naše brožury. *Český zápas*. 12. 3. 1920, III., č. 8, s. 7.

24 V lednu 1921 ministr školství Šusta a ministr vnitra Černý prohlásili: „Oznámení o výstupu z církve bývají podávána obyčejně houfně, počtem, i několika set.“ Národní shromáždění republiky Československé, Poslanecká sněmovna, tisk 1340, Odpověď ministra vnitra a ministra školství na interpelaci posl. Landové-Štychové, Dra Th. Bartoška a spol. v záležitosti vyřizování oznámení o výstupu z církve (tisk 633), dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1340_00.htm [cit. 13. 6. 2014]

25 U Masaryka najdeme tezi o „morálně devastujícím charakteru rakouské teokracie“. VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2010, s. 73.

26 Národní shromáždění republiky Československé, poslanecká sněmovna, stenografický záznam 49. schůze, 28. ledna 1921, dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/049schuz/s049001.htm> [cit. 13. 6. 2014]

vliv má on dodnes, kdo se cítí být potomkem husitů, připoj se k církvi husitské a tak vrať se k víře svých otců.“²⁷

Pozoruhodné je, že toto pojetí – v různých variacích a odstínech dle konfesijní a politické příslušnosti pisatele – se rozšířilo napříč spektrem písemné produkce. Vyskytuje se v pokleslé žurnalistice, ale lze ho identifikovat i v literatuře aspirující na statut standardní příručky – v Ottově slovníku naučném nové doby i v učebnici Náboženské poměry v Československé republice.²⁸ Hesla o Církvi československé a Jednotě katolického duchovenstva ve zmíněné encyklopedii nejsou nestranná, jsou vytvořena přímo činiteli těchto subjektů a setkáme se v nich i s patetickým neencyklopedickým tónem.²⁹ Uvedená učebnice pak považuje Církev československou za pokračovatelku českobratrských a husitských tradic,³⁰ ačkoliv takové pojetí je pouze odrazem dobových stereotypů a nezakládá se na skutečnosti, jelikož Církev československá byla postavena na vlastním ideovém základě a postrádala návaznost na českou reformaci, jak bude níže vysvětleno.

Apelem na národní city můžeme částečně vysvětlit úspěch církví, které vznikly na prahu první republiky, stejně jako fakt, že nekatolické církve měly v předchozí době jenom slabý ohlas. Ačkoliv za Rakouska-Uherska antiklerikalismus existoval, alternativy ke katolickému vyznání (jimiž byly nesjednocené protestantské církve a starokatolictví) nebyly ryze české.³¹

Význam národnostních citů a konfliktů pro náboženství v naší zemi si velmi dobře uvědomovala i katolická církev a v roce 1901 tomuto problému věnoval pozornost

27 Citováno dle: PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. I., 1918-1919. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 273.

28 MÜLLER, Václav. *Náboženské poměry v Československé republice*. Občanská knihovna. Praha: Státní naklad., 1925.

29 Heslo o Církvi československé napsal Antonín Hartl, člen této církve. Praví se tu, že Církev československá má kořeny „ve starší reformní tradici, počínaje husitstvím“. Československá církev. In: *Ottův slovník naučný nové doby*. Díl 1., sv. 2. Praha: J. Otto, 1931, s. 1051. V heslu o Jednotě je činnost reformistických kněží popsána takto pateticky: „Když národ dostatečně zesílil, aby se mohl vrhnouti v boj s mocnostmi nejsilnějšími o statky nejvyšší, účastnilo se pastorální kněžstvo tohoto boje na frontě celonárodní i na frontě vlastní.“ Jednota katolického duchovenstva československého. In: *Ottův slovník naučný nové doby*. Díl 3., sv. 1. Praha: J. Otto, 1931, s. 160.

30 VÁCLAV MÜLLER. *Náboženské poměry v Československé republice*. Občanská knihovna. Praha: Státní naklad., 1925, s. 22.

31 Nešpor uvádí, že „starokatolíci a další čeští Němci Čechům vyčítali ‚zradu‘ pravé víry, zatímco Češi chápali starokatolicismus jako ‚německou konfesi‘ *par excellence*.“ NEŠPOR, Zdeněk R. et al. *Náboženství v 19. století*. Praha: Scriptorium, 2010, s. 212. Luterství pak Němci sami chápali jako „národní německou konfesi“, a díky apelu na národní city tito získali řadu dosavadních katolíků. TAMTÉŽ, s. 140.

i papež Lev XIII. Ten v listu *Reputantibus saepe*, adresovaném českým biskupům, upozorňoval, že situace v Čechách je znepokojivá, neboť katolická církev tu není ohrožována pouze vnějšími nepřáteli, ale i vzájemnými konflikty věřících různého jazyka. Papež proto zdůraznil, že mezi katolíky je duchovní bratrství, které je silnější než národnostní rozdíly. Tuto zásadu měli biskupové co nejvíce doporučovat věřícím a mělo být dbáno na to, aby podle ní byl vychováván i kněžský dorost v seminářích.³²

Antiklerikalismus první republiky měl starší kořeny. David Václavík datuje jeho počátky do šedesátých a sedmdesátých let 19. století, kdy mladočeši přejali mnohé myšlenky německých liberálů a doplnili protikatolickou pozici o národnostní rozměr.³³ Hlasatelem těchto idejí se staly *Národní listy* a *Národní politika* – oba listy byly vlivné a měly větší náklad než konzervativní staročeský tisk.³⁴ Na konci 19. století byly základy budoucího boje již pevně položeny, protože antikatolicismus byl „nedílnou součástí ideologie velké části českých politických stran,³⁵ a dokonce měl „velmi klíčovou úlohu při vytváření legitimizace nově vzniklého státu a jeho politického uspořádání, jedním slovem jeho identity.“³⁶ Můžeme doplnit, že po roce 1918 se naopak antikatolicismus legitimizoval nově vzniklým státem, k čemuž jistě přispěl fakt, že za prezidenta byl zvolen čelný bojovník proti církvi.³⁷

Úspěch přestupového hnutí dokazuje, že katolická církev se nedokázala účinně bránit. Důvody jejího relativního neúspěchu jsou alespoň dva: Prvním z nich je fakt, že protiřímská koncepce národa si získala jakési oficiální posvěcení. Byla v něm vychovávána školní mládež, protože učitelstvo jako celek představovalo jednu z vedou-

32 Lev XIII., list *Reputantibus saepe*, 20. srpna 1901, citováno v JONOVÁ, Jitka. Arcibiskup Theodor Kohn a jeho postoj k národnostní otázce. MAREK, Pavel et al. *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno: CDK, 2011, s. 151-161.

33 VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2010, s. 67. Antiklerikální programové heslo „Pryč od Říma!“ je překladem německého „Los von Rom!“. To vzniklo mezi českými Němci v souvislosti s bojem o jazykové otázky a konkrétně kvůli Badeniho krizi (KAISEROVÁ, Kristina. *Konfesionální myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*. Úvaly u Prahy: Ve Stráni, 2003, s. 80). Vůdcem hnutí byl od roku 1879 poslanec říšské rady rytíř Georg von Schönerer (1842-1921), který vyzýval k tomu, aby v boji proti Římu byly použity i násilné prostředky. (TAMTÉŽ, s. 83)

34 VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2010, s. 68.

35 TAMTÉŽ, s. 69.

36 TAMTÉŽ, s. 77.

37 Náboženská otázka Masaryka intenzivně zaměstnávala. Odmítal katolictví i ortodoxní protestantismus, k náboženství jako takovému se nicméně rozhodně hlásil. Interpretoval ho na základě historické kritiky biblických textů, čímž došel k osobitému pojetí, které by nebylo možné uzavřít do žádné konfese a které by snad bylo nejvhodnější označit jako liberální protestantismus. Srov. MASARYK, Tomáš Garrigue. *V boji o náboženství*. Praha: Jan Laichter, 1904.

cích sil v procesu sekularizace (viz níže).³⁸ Mohli bychom předpokládat, že antiklerikální působení bylo církví vyrovnáváno, protože katolická církev disponovala prostředky k hájení svých zájmů. Domníváme se, že vliv katolické církve byl přesto omezený, a to především proto, že byla oslabena vnitřně – existence Jednoty katolického duchovenstva i její činnost obnažily skutečnost, že mnozí kněží se se svou církví a s její naukou nezřídka příliš neidentifikovali. Při posuzování vlivu tohoto reformního kněžského sdružení musíme přitom zvážit i fakt, že Jednota sama byla pouze zrcadlem hlubších postojů kněží, které musely existovat již před založením tohoto spolku a které analogicky nemohly vymizet pouze jejím nuceným rozpuštěním (viz níže).

Dále se poukazuje na náboženskou vlažnost českého obyvatelstva, na tzv. „matrikové katolictví“.³⁹ Katolický kněz F. X. Novák, bývalý člen tzv. pravého, tedy konzervativního křídla v Jednotě katolického duchovenstva, dokládal náboženskou povrchnost našeho lidu zajímavými vzpomínkami ze své duchovenské praxe.⁴⁰ Měl prý možnost zpovídat penitenty různých národností – Čechy, Moravany, Slezany, Slováky, Poláky, Malorusy i Němce – a při tom si všiml, že zpovědi příslušníků našeho národa byly nejpovrchnější.⁴¹ Podobný dojem si odnesl i z poutí. Zatímco na italských nebo německých poutních místech viděl věřící tiše klečet celé hodiny v kostele, u nás bylo „více šumotu, zpěvu, hlasitých (někdy až nesnesitelně sentimentálních)

38 Svědectví o tom, které profesní skupiny byly katolickou církví vnímány jako nejsilněji nepřátelské, podal v polovině dvacátých let i katolický apologeta F. X. Novák (o něm více níže): „Již to až křičí, povážíme-li, jací lidé měli u nás býti vůdci v protináboženském boji: bezcharakterní učitelé, tělocviční Sokolové, zkrachovaní politikové, žurnalisté nejnižšího zrna, židovským velkokapitálem zakoupení literáti. Jsou i jinde zjevy podobné v moderní době. Ale aby národ ve své veliké a snad převážné části veřejně dal se vésti od takové všelijaké učitelské a sokolské polokultury, toho příkladu jinde není nikde.“ DVORÁK, František Xaver. *Apoštolské obce československé církve*. Olomouc: Našinec, [1921], s. 9.

39 Zdeněk Kárník soudí, že mezi pasivní, tzv. matrikové, věřící patřila velká část římských katolíků. KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Díl první. 2. oprav. vyd. Praha: Libri, 2003, s. 325.

40 NOVÁK, František Xaver. *Náboženské obce československé církve*. Olomouc: Našinec, [1921]. Dodejme stručnou charakteristiku citovaného Novákova díla. Jde o tenkou knížečku malého formátu určenou pro lidové potřeby, jež je psána jako polemika proti Církvi československé, přičemž pomíjí evangelickou církev i bezvěrecké hnutí. Pokud jde o způsob podání, může být důkazem toho, že i katolická církev užívala ostřejší rétoriku: Členové Církve československé jsou označeni za „vykuchané, bezduché, falešné“ husity (TAMTÉŽ, s. 9). Karel Farský je titulován „velikán velikánovič Farský“ (TAMTÉŽ, s. 19). Je to však velmi cenný a hutný pramen. Jeho hlavní myšlenkou je, že standardně udávané důvody pro rozchod z Římem, tedy kompromitace katolické církve spoluprací s Habsburky a jejím chováním za války, nejsou dostatečným vysvětlením úspěchů přestupového hnutí.

41 TAMTÉŽ, s. 3. Není tu jasné, jestli Čechy, Moravany a Slezany považuje za jeden národ, příp. zda k nim počítá i Slováky.

proslovů, deklamací, šoupání po kolenou, parády s různými soškami, líbání posvátných předmětů apod.“⁴²

Tato povrchnost lidu zřejmě sehrála roli i při přestupech. Přechod některých katolíků k Církvi československé mohl být usnadněn i vnější podobností jejich obřadů katolickému ritu, od něhož se nejvýrazněji odlišovaly užitím mateřského jazyka, který jim nadto propůjčoval atraktivitu.⁴³ Nicméně hovořit o náboženské vlažnosti není zcela přesné. Nešlo totiž o pouhou povrchnost, ale i o nesouhlas s církevní naukou alespoň v některých otázkách, nevylučující se ovšem s účastí na církevním životě či alespoň s formální příslušností ke katolické církvi.⁴⁴

Podle F. X. Nováka byly zdrojem nepřátelského postoje vůči církvi i sociální konflikty a závist v místech, kde církev byla vlastníkem půdy, zvláště nezacházela-li s ní ve shodě s duchem evangelia.⁴⁵ Podává případy, kdy agitátoři užívali příslib zisku farních pozemků v budoucí pozemkové reformě. Ve Zlatnících u Prahy bylo údajně slibováno: „Přestupte k ‚církvi československé‘ a do týdne bude zdejší fara vaše a farská pole si vezmete vy!“⁴⁶ I z jiných zdrojů lze doložit, že naděje vkládané do pozemkové reformy ovlivňovaly náboženskou atmosféru.⁴⁷

Změna konfese byla i věcí osobní statečnosti. Zatímco za Rakouska-Uherska byl katolicismus protežován (tzv. sepětí trůnu a oltáře), takže přestup k evangelickému vyznání mohl u učitelů znamenat ztrátu místa,⁴⁸ a bezvěrecké spolky byly úředně zakazovány (viz níže), nyní v tomto ohledu nastal obrat. Setrváním v katolické církvi se člověk mohl naopak dostat do určité vnitřní izolace a mohl se dočkat odmítnutí svého okolí, což za jistých okolností nebylo snadné.

42 TAMTÉŽ, s. 4.

43 FARSKÝ, Karel. *Obřadní příručka pro církve československou*. Praha: Tisk. družstvo ČČS [distributor], 1920.

44 Statistické údaje o praktikování víry mezi obyvatelstvem nejsou dostupné, jsme odkázáni na dílčí údaje. Již za Rakouska-Uherska byla na některých místech účast na bohoslužbách velmi slabá, a to i na Mělnicku. Srov. STÁTNÍK, Dalibor. „*Pánbůh není! A kdo se vás na to ptal...?!*“. *Pár úvah nad sekularizací Mělnicka*. rkp., 2014, s. 7.

45 NOVÁK, František Xaver. *Náboženské obce československé církve*. Olomouc: Našinec, [1921], s. 10.

46 TAMTÉŽ, s. 13.

47 Srov. PETRÁŇ, Josef: *Dvacáté století v Ouběnicích*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 183. Jiné svědectví je z liblické farní kroniky, kde stojí: „Lidu se jednalo o získání půdy, která jim byla slibována, a proto agitace ze stran národně sociální a sociálně demokratické snadná.“ STÁTNÍK, Dalibor. „*Pánbůh není! A kdo se vás na to ptal...?!*“. *Pár úvah nad sekularizací Mělnicka*. rkp., 2014, s. 10.

48 KLÍMA, Stanislav. *Za prapor s kalichem*. Praha: Kalich, 1938, s. 69.

Byl-li Řím označován jako národní nepřítel, a sice nepřítel úhlavní a odvěký (příklady takových formulací viz níže), neplýnulo z toho jako nutný logický důsledek, že ten, kdo se k Římu dobrovolně hlásí, je zrádcem národa? Byl vytvořen sociální tlak a lze předpokládat, že v takové atmosféře by pro mnohé bylo snazší přidat se k většině. Ve vzrušené dobové atmosféře nadto docházelo i k případům existenčního ohrožení. Připomeňme zde teror levé části sociální demokracie z roku 1919, který se obracel proti katolickým dělníkům (i když nebyl zaměřen primárně vůči nim).⁴⁹ Dle svědectví F. X. Nováka byla proticírkevní kampaň provázena i výhrůzkami: „Hrozilo se bojkotem, odepřením k životu nejnужnější aprovisace, zničením provozované živnosti, ovšem jen tam, kde odpadlíci měli za sebou většinu obyvatelstva nebo toto celé. Kdesi v Čechách hrozili páni učitelé slabé a neuvědomělé ženě: ‚Jestli nepřistoupíte k naší (československé) víře, nesmí ani vaše děti chodit do školy.‘“⁵⁰ O tom, že atmosféra byla neklidná, připočtíme i vyskytující se ničení sakrálních památek.⁵¹ Je tedy zřejmé, že podmínky byly rozbouřené a že setrvání v katolické církvi mohlo vyžadovat jistou statečnost a pro méně uvědomělé nebo méně pevné katolíky mohl být výstup z církve skutečně snazší variantou.

Miloš Trapl se domnívá, že pasivní katolíci v církvi zůstali, protože k vystoupení by museli vyvinout aktivitu, a nadto je členství v církvi prakticky k ničemu nezavazovalo.⁵² V některých případech je tento postřeh snad oprávněný, ale jako pravidlo ho nelze doložit. Výstup z církve sice byl úředním aktem, byl však snadný a spočíval ve vyplnění jednoho formuláře pro okresní politickou správu, aniž by bylo třeba přikládat jiné doklady. Rodič mohl na svém tiskopisu odhlásit i své děti do čtrnácti let věku. Pokud chtěl někdo po výstupu z katolické církve přijmout jinou konfesi, musel ještě církvi, do níž vstupoval, doručit opis tiskopisu. Církev

49 Šlo o sérii vydírání a šikanování, kterou pořádali sociálnědemokratičtí odboráři proti členům jiných odborů (v první řadě pojících se k Československé straně socialistické) a proti neorganizovaným dělníkům. (Kárník, chybí číslo stránky!) Akce se obracela i proti katolíkům: „Někde nutili sociální demokraté zaměstnavatele stávkou, aby propustil katolické dělníky, kteří byli tak tvrdohlaví, že chtěli setrvat v katolické organizaci, jinde tím, že shodili hnací řemeny ze strojů, u nichž pracovali katoličtí dělníci. Poněvadž teror si někdy libuje v patosu, vodili sociální demokraté křesťanské socialisty i na provaze jako medvěda po továrně pro posměch druhým a vystrčili jej pak vraty továrny, řkouce mu: ‚Jdi, ať tě živí církev.‘“ (PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. II., 1919. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 858)

50 NOVÁK, František Xaver. *Náboženské obce československé církve*. Olomouc: Našinec, [1921], s. 15.

51 KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XIII. 1918-1929. Praha, Litomyšl: Paseka, 2000, s. 151.

52 TRAPL, Miloš. *Náboženství a politika*. In: DOUBEK, Vratislav. *Společnost v přerodu*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000, s. 135-143, s. 137.

československá se ale nabízela, že komunikaci s politickou správou zajistí sama, čímž byl pro vystupujícího úřední úkon ještě více usnadněn.⁵³

Část přestupů může konečně být vysvětlena pomocí nahodilých skutečností, např. osobního charismatu některých hlasatelů, momentálních rozhodnutí a davového efektu. Jsou totiž známy případy, kdy z katolické církve vystoupila najednou téměř celá obec. To můžeme doložit na příkladu vesnice Vetlá poblíž Roudnice nad Labem.⁵⁴

Závěrem těchto úvah je možno shrnout, že pro výstup z katolické církve byly významnými faktory národní momenty, resentiment vůči Habsburkům, náboženská vlažnost obyvatelstva, ale i silný sociální tlak a osobní charisma agitátorů.

3.2 Významní činitelé v přestupovém hnutí

Ten, kdo se chtěl rozejít s katolickou církví, měl v Čechách tři významné alternativy: bezvěrectví, evangelictví a od počátku roku 1920 i novou, od katolické hierarchie odštěpenou Církev československou. Ostatní náboženská vyznání si získala jenom zanedbatelné množství věřících.⁵⁵ Z uvedených variant bude Církvě československé v této teoretické části věnován největší prostor, a to proto, že byla z řady důvodů nejvýraznějším zjevem: Navazovala na katolickou církev a byla její přímou konkurentkou, velmi dynamicky se rozvíjela a vedle toho byla svým konceptem národní církve něčím dosud neznámým. Jako reprezentant bezvěrectví je níže zařazena Volná myšlenka, jakožto nejsilnější (leč nikoliv jediný) zástupce organizovaného ateismu, nemající samozřejmě na ateismus výlučné právo.

Antiklerikalismus byl ve společnosti značně rozšířen, a proto není možné podat výčet organizací či skupin, které vystupovaly proti církvi. Do této skupiny přirozeně patřili socialisté. Nelze však opomenout ani ve své většině silně antiklerikální učitelstvo. Příklad učitelstva je dokonce nejnápadnější, protože nejde o náboženskou ani politickou skupinu, ale o profesi. Výmluvný je článek v časopise *Komenský*, v němž

53 *Český zápas*. 27. 8. 1920. III., č. 32, s. 7.

54 „Když byla v roce 1920 prohlášena československá církev, působil ve Vetlé kromě římskokatolického faráře J. Reitra také kaplan Josef Luger. Jeho zásluhou přestoupila ještě v lednu téměř celá obec – s výjimkou tří rodin – k nové církvi. Později se sice zase někteří vrátili zpátky ke katolicismu, ale převážná část obyvatel zůstala už v církvi československé. Tak se Vetlá stala ohniskem nového náboženského života na celém Podřipsku.“ Náboženská obec CČSH Roudnice nad Labem, pamětní kniha, s. 4.

55 Jako „slovanské“ náboženství by se logicky nabízelo pravoslaví. To ale získalo stoupence jako pravoslavné křídlo v rámci Církve československé, nikoliv jako samostatná konfese.

se praví: „Český učitel nejvíce ze všech stavů vytrpěl od římských kněží a jimi svedených oveček lidských. Učitelstvo bylo vždy ve veliké své většině protiklerikální a takovým musí vždy zůstat, neboť jinak by potřísnilo svůj štít a zradilo své zásady stěžejní. (...) Zbraní k potření hydry klerikální má učitelstvo v rukou dosti a není, kdo by mu v této očištné práci zabraňoval. (...) Je přece vyloučeno, že český učitel, který promyslel náš vývoj kulturní a který zná historii našich odvěkových zápasů s Římem, mohl by býti přítelem Říma a měl tolik otrocké poníženosti ve své duši, že by zůstal dále jeho sluhou a pomocníkem. Takový učitel by nebyl Čechem upřímným a neměl by vůbec ani býti učitelem (...).”⁵⁶

3.2.1 Církev československá

Ačkoliv katolická církev musela čelit náporu bezvěrectví, její nejsilnější organizovaný konkurent vzešel z jejího středu. Církev československá totiž vznikla na půdě radikální reformistické frakce kněžského sdružení Jednota katolického duchovenstva, a v důsledku toho měla tato církev v přestupovém hnutí výhodu v návaznosti na dědictví katolicismu. Pro účely této práce zde budou osvětleny hlavně dva aspekty nové církve: jednoznačně odmítavý vztah vůči římskokatolické církvi a podstatně odlišnou věrouku v důsledku převládnutí radikálních názorů, jejichž význačným – byť nikoliv jediným – zastáncem byl Karel Farský, které byly natolik specifické, že by Církev československá měla kvůli nim být považována za náboženství *sui generis*. Při výkladu budeme polemizovat s Ferdinandem Peroutkou, podle něhož byly program a nauka této církve vlastně dodatečné a sekundární proti skutečnému důvodu jejího vzniku, jímž byla touha kněží po manželství.⁵⁷ Peroutka má jistě pravdu, když tvrdí, že požadavek na zdobrovolnění celibátu byl kněžími zastáván s největší vehemencí, avšak další faktory, jimiž byla trvalá snaha po reformách (v českém duchovenstvu živá již od poloviny 19. století), nesouhlas s naukou církve v důsledku liberální teologie (v případě Karla Farského) a vliv silných osobností (zvláště Farského, Bohumila Zahradníka-Brodského a Emila Dlouhého-Pokorného),⁵⁸ nemohou být na otázku celibátu redukovány.

⁵⁶ Datum neuvedeno. Citováno v Učitelstvo a sčítání lidu. *Volná Myšlenka*. 30. 1. 1921, XII, č. 5, s. 2-3.

⁵⁷ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. III., 1920. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 888.

⁵⁸ Bohumil Zahradník-Brodský, kněz a spisovatel, byl mužem vznětlivě a konfliktní povahy, zřejmě vůdcovský typ. Srov. PETRÁŇ, Josef. *Dvacáté století v Ouběnicích*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 15-38.

Jednota bývá chápána jako reformistické hnutí, to však může být zavádějící, protože činnost Jednoty se tím nevyčerpala. Ačkoliv reformní program byl podstatnou částí činnosti Jednoty (v tom byla návaznost na působení stejnojmenné organizace působící v letech 1902 - 1907),⁵⁹ členy Jednoty byli kněží různého smýšlení. Dochoval se nedatovaný seznam členů pro Prahu, ten eviduje 214 členů, mezi nimi budoucí pražské arcibiskupy Kašpara a Berana, z jiných významnějších duchovních uvedme mezi mnohými například smíchovského faráře Paulyho.⁶⁰ Nešlo tedy o hnutí z podstaty „rebelské“ nebo „disidentské“, ačkoliv i tento prvek tu byl přítomen. Význačné je, že v seznamu se nevyskytují německá jména, takže Jednota sdružovala pouze kněze české národnosti.⁶¹ Za důvod k založení této stavovské kněžské organizace se vedle reformu uvádí i potřeba semknout se proti všeobecnému nepřátelství vůči církvi po konci světové války.⁶² Mezi podzimem 1918, kdy emigroval pražský arcibiskup Pavel Huyn, až do září 1919, kdy byl zvolen jeho nástupce František Kordač, nebyla pražská arcidiecéze dostatečně spravována, dočasný administrátor, královéhradecký biskup Doubrava, na tento úkol nestačil,⁶³ a v této situaci Jednota fakticky vládla.⁶⁴ Poznatek o vládě Jednoty sice nečerpáme z pramenů, ale pouze z citovaného Kadlecova díla, a proto nedokážeme určit, jak velkou moc skutečně Jednota měla, za předpokladu pravdivosti Kadlecovy teze však můžeme konstatovat, že ze správy arcidiecéze byl vyloučen německý živel. Ustavující schůze Jednoty se konala 7. listopadu 1918, po odštěpení Církve československé bylo episkopátem nařízeno rozpuštění již oslabené Jednoty, zbylí kněží, kteří se odmítli podříditi, byli exkomunikováni a roku 1921 spolek definitivně zanikl.⁶⁵ Pro následující výklad bude z činnosti Jednoty vybráno to, co poukazuje k budoucímu odštěpení od katolické církve.

V průběhu činnosti Jednoty bylo přijato více formulací reformního programu, což může být interpretováno jako výraz vývoje stanoviska Jednoty, ale i jako projev taktizování. První se v této záležitosti angažoval kněz Bohumil Zahradník-Brodský for-

Tito muži byli redaktory *Českého zápasu* a autoři jeho militantních článků.

59 *Ottův slovník naučný nové doby*. Díl 3, svazek 1, Praha: J. Otto, 1934, s. 160.

60 LA PNP, Jednota katolického duchovenstva, bez inv. č., seznam členů.

61 TAMTÉŽ.

62 KOVÁŘ, František. *Deset let československé církve 1920-1930*. 2. dopl. vyd. Praha: Ústřední rada československé církve, 1930, s. 18.

63 MAREK, Pavel. *Arcibiskup pražský František Kordač*. Olomouc: Moneta-FM, 2005, s. 66.

64 KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha: Zvon, 1991, s. 241.

65 *Ottův slovník naučný nové doby*. Díl 3, svazek 1, Praha: J. Otto, 1934, s. 160.

mou dotazníkové akce. Rozeslal 6 000 kněžím seznam reformních bodů a požadoval od nich odpověď, zda s ním souhlasí. Zhruba tři čtvrtiny dotázaných souhlasily s některými nebo všemi body programu, ovšem pouze při přibližně třetinové návratnosti dotazníků.⁶⁶ Body programu byly tyto: 1) zrušení patronátního práva a zavedení spravedlivého obsazování duchovenských míst, 2) volba biskupů duchovenstvem a věřícími, 3) důstojné hmotné zabezpečení kněze, 4) zavedení mateřského jazyka do bohoslužeb v co největší míře, 5) odstranění celibátu kněží a biskupů, 6) demokratizace správy konzistoří a vikariátů, 7) právo kněží nosit civilní oděv a vousy.⁶⁷ Kněžím byly tyto reformy zdůvodněny pouze romantickou výzvou, aby se přidali k celosvětovému hnutí, k „*vanu nových idejí* [zvýraznění J. N.], touze po obrození a ke snaze po volnějším a čistším životě.“⁶⁸

Druhým vyjádřením reformních cílů a současně programovým prohlášením Jednoty se stal útlý spis „Obnova církve katolické v Československé republice“,⁶⁹ jejímž hlavním autorem byl Jindřich Šimon Baar.⁷⁰ Jednotlivé body programu jsou podobné jako v uvedené anketě, ačkoliv tu nacházíme i odlišnosti, a některé požadavky (ne však všechny) jsou podrobněji rozpracované. Jmenovány jsou tyto body: Zřízení samostatného patriarchátu pro československou republiku, církevní samospráva (mj. zapojení laiků do správy farností ve všech světských záležitostech formou volené farní rady, v níž měl ovšem mít farář právo veta), úprava patronátního práva, zavedení národního jazyka do liturgie, úprava bohosloveckého studia (zmírnění režimu v seminářích, možnost svobodně navštěvovat i přednášky na světských fakultách a bydlet v soukromých bytech), dobrovolnost celibátu, reformy řeholního života (revize oprávněnosti existence všech řádů a řeholních domů, požadavek, aby řády tvořily provincii na území Československa, posunutí doživotních řeholních slibů do vyššího věku, sloučení řeholního majetku s veškerým církevním majetkem), povolení kremace

66 PETRÁŇ, Josef. *Dvacáté století v Ouběnicích*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Knižnice dějin a současnosti, s. 31-32.

67 TAMTÉŽ.

68 KOVÁŘ, František. *Deset let československé církve 1920-1930*. 2. dopl. vyd. Praha: Ústřední rada československé církve, 1930, s. 19.

69 *Obnova církve katolické v Čsl. republice*. Praha: Jednota čsl. duchovenstva, 1919.

70 FRÝDL, David. Zrod Církve československé (husitské). In: BUTTA, Tomáš. *90 let Církve československé husitské: sborník*. Vyd. 1. Praha: Církev československá husitská ve spolupráci s Náboženskou obcí CČSH v Praze 1, 2010, s. 17-30. Blahoslav, s. 21.

a reforma breviáře (zmírnění povinnosti, modlitba v národním jazyce a oprava historicky nepravdivých čtení).⁷¹

Jednota sice v úvodu deklaruje svou věrnost katolické dogmatice,⁷² jinde vyjadřuje důvěru v pochopení a moudré řešení současných problémů ze strany Svatého stolce,⁷³ ale v předmluvě se ozývá spíše národní tón. Autoři diagnostikují neutěšenou náboženskou situaci v naší zemi, kde se z víry stal jenom strnulý formalismus,⁷⁴ ale příčinu toho nespatřují v první řadě v náboženských důvodech, jak bychom od kněžského hnutí mohli očekávat, ale v minulém útlaku českého národa: „Náš národ měl spravedlivé příčiny nenáviděti systém Habsburků, kteří se bez výjimky na nás dívali jako na nutné zlo, jež musí býti za každou cenu a všemi prostředky zmenšováno.“⁷⁵ A tak se našemu národu, ač nábožensky velmi založenému, omrzelo náboženství v důsledku toho, že církev se podílela na poněmčování. Něco podobného jsme prý mohli pozorovat už v prvních staletích našich dějin: „Náš národ nepřijímal nikdy bezmyšlenkovitě a nekriticky pravdy učení Kristova z nepřátelských úst německých, ale ochotně naklonil jim sluchu svého, když hlásány byly apoštoly slovanskými.“⁷⁶

Tato vyjádření zaujmou černobílým líčením národnostní situace: Rakouská nadvláda byla líčena jako úplné zlo, možnost, že by snad mohli německojazyční biskupové a vídeňští císaři někdy myslet také na naše blaho, se vůbec nepřipouští. Takto stereotypní obraz národních dějin působil takovou silou, že až potlačil vědomí křesťanského univerzalizmu. Za projev autentického kněžského smýšlení lze sotva považovat postesknutí, že český klérus byl nucen modlit se za nepřátelskou dynastii.⁷⁷

21. června 1919 konečně předložila delegace Jednoty své požadavky papeži Benediktovi XV. Výsledek jednání byl ovšem neúspěchem. Delegáti sice získali za účelem své mise diplomatické pasy a vládní subvenci pro několikaměsíční jednání v Římě, uskutečnili pouze jednu audienci u papeže dlouhou 35 minut. Papeži se ale neodvážili přednést všechny své požadavky, nýbrž přednesli pouze jejich zredukovanou verzi,

71 *Obnova církve katolické v Čsl. republice*. Praha: Jednota čsl. duchovenstva, 1919, *passim*.

72 *Obnova církve katolické v Čsl. republice*. Praha: Jednota čsl. duchovenstva, 1919, s. 8.

73 TAMTÉŽ, s. 56.

74 TAMTÉŽ, s. 5

75 TAMTÉŽ, s. 9

76 TAMTÉŽ, s. 4

77 TAMTÉŽ, s. 6

sestavající z pouhých čtyř bodů (aby za biskupy byli jmenováni Češi a Slováci místo Němců a Maďarů, aby se primaciální moc pražského arcibiskupa vztahovala na celou republiku, aby při bohoslužbách a modlitbě breviáře bylo dovoleno užívat místo latiny mateřský jazyk a aby byl zmírněn celibátní zákon).⁷⁸ Za skutečnou kuriozitu můžeme pokládat zdůvodnění reformy celibátu: Memorandum, které delegace papeži předložila, tvrdilo, že zrušením povinného celibátu by slovanské pravoslavné duchovenstvo získalo větší důvěru k Římu a sjednotilo se s ním!⁷⁹ Papež vyhověl pouze požadavku na primaciální pravomoc pražského arcibiskupa a slíbil, že otázka liturgické řeči bude postoupena příslušné komisi.⁸⁰

Část členů Jednoty se s výsledkem jednání nespokojila. Již před vysláním delegace do Říma vznikla na půdě Jednoty skupina Ohnisko (později přetvořené v Klub reformních kněží), které si vzalo za cíl uskutečnění reformy bez ohledu na vůli Říma a sdružovalo důsledně reformní kněze. Zde začíná vůdčí role budoucího patriarchy Církve československé Karla Farského.⁸¹ Heslem či sloganem těchto kněží se stalo „*via facti*“ (cesta činu)⁸² – to znamenalo vůli uskutečnit reformy bez ohledu na Řím a doufat, že Řím tak bude donucen s nimi nakonec souhlasit. Tímto způsobem kněžstvo postupovalo v otázce celibátu (uzavíráním civilních manželství)⁸³ a zavedení češtiny do liturgie (během vánočních bohoslužeb v roce 1919).⁸⁴ Domníváme se, že právě zavedení češtiny do bohoslužeb získalo vznikající Církvě československé oblibu mezi lidem, uvážíme-li, že vánoční půlnoční mše byla součástí štedrovečerní idyly a pro mnohé musela být první česká bohoslužba romantickým zážitkem.

Dalším krokem pak bylo úplné osamostatnění se od katolické církve. 8. ledna 1920 se na schůzi Klubu reformního duchovenstva v Národním domě na Smíchově

78 KOVÁŘ, František. *Deset let československé církve 1920-1930*. 2. dopl. vyd. Praha: Ústřední rada československé církve, 1930, s. 19.

79 Pro průběh audience srov. KADERÁVEK, Václav a Zdeněk TRTÍK. *Život a víra ThDr. Karla Farského*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1982, s. 23-27.

80 TAMTÉŽ, s. 26

81 KOVÁŘ, František. *Deset let československé církve 1920-1930*. 2. dopl. vyd. Praha: Ústřední rada československé církve, 1930, s. 26.

82 TAMTÉŽ, s. 28.

83 Podle rakousko-uherského právního řádu bylo kněžské svěcení překážkou sňatku i pro civilní právo. Kněžské sňatky se ovšem vyskytovaly již před válkou. Zmiňovaný Zahradník-Brodský byl oddán již roku 1908 a sám dle svých slov oddal mnoho kněží (neříká však, v kterém roce). Rozumí se, že to byly sňatky církevně i civilně neplatné. Srov. PETRÁŇ, Josef. *Dvacáté století v Ouběnicích*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Knižnice dějin a současnosti, s. 486.

84 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. III., 1920. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 894.

hlasovalo o tom, zda přistoupit ke schizmatu. Takto významný krok pochopitelně vzbuzoval nervozitu, během schůze se převažující postoj měnil⁸⁵ a konečné rozhodnutí bylo zřejmě dílem okamžiku.⁸⁶ Církev československá byla tímto založena, ale o její počáteční křehkosti svědčí, že většina z těch, kdo hlasovali pro její vznik, do ní nakonec nevstoupila.⁸⁷ Kvůli velkým početním přírůstkům se Církev československá potýkala s nedostatkem duchovních, na kterou bylo nutno reagovat. Bývalý československý duchovní Jan Rubík v roce 1928 vzpomíná, že před svým kněžským svěcením absolvoval pouze *čtyřdenní* vzdělávací kurs, což byl jistě extrémním případem.⁸⁸ Jedině díky úspěchu u mas se tato církev udržela.

Co Církev československá hlásala? Za stěžejní zásadu hned při svém vzniku ustanovila svobodu svědomí a dobrovolnost všech náboženských úkonů. Stejně tak deklarovala souhlas s moderní vzdělaností, čímž se stavěla do protikladu ke katolické církvi.⁸⁹ Naším cílem není podat všechna dilemata a názorové proudy (například tzv. pravoslavnou krizi),⁹⁰ je však nutno se zmínit, že silný vliv měly velmi liberální názory, zastávané především Karlem Farským.

85 MAREK, Pavel. *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918-1924)*. Brno: L. Marek, 2005, s. 213.

86 Marek upozorňuje, že „pravděpodobně neexistuje autentický dokument, který by věrohodně zachytil všechny detaily projevu řečníků“. MAREK, Pavel. *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918-1924)*. Brno: L. Marek, 2005, s. 213. Existuje nicméně poměrně podrobná zpráva o průběhu schůze, uveřejněná 11. ledna v „Čechovi“ a přetištěná s přidanými komentáři v Právu národa 15. ledna. Z ní se zdá, že rozhodnutí provést schizma nakonec padlo náhle: „Farář Procházka: Jsem po šestnácté v Praze loni a letos. Před tím jsem nebyl v Praze šest let. To znamená u mne 1 600 korun výloh a porušení zdraví. A nevyřídil jsem nic. Vrátili jsme se bez výsledků, to musí jednou vzít konec. Dnes se musíme rozhodnouti. Navrhuji, aby se hlasovalo. (Všeobecný souhlas.) Předseda dává hlasovati. Hlasuje se lístky ‚ano‘ neb ‚ne‘. Výsledek hlasování byl 140 hlasů pro rozkol, 66 proti, 5 nerozhodných. Schůze byla zakončena hymnou ‚Kde domov můj?‘, ‚Nad Tatrou sa blýská‘ a chorálem ‚Svatý Václave‘.“ (Zřízení samostatné církve československé. *Právo národa*. 15. 1. 1920, III., č. 2, s. 2-5.)

87 MAREK, Pavel. *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918-1924)*. Brno: L. Marek, 2005, s. 214.

88 RUBÍK, Jan. *Kam vede český národ Československá církev?*. Praha: Československá akc. tiskárna, 1928, s. 22.

89 Národu československému. *Právo národa*. 15. 1. 1920, III., č. 2, s. 1.

90 Podle Pavla Marka byl „odklon ve sféře dogmatiky“ důsledkem organizačního rozchodu s katolickou církví. MAREK, Pavel. *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918-1924)*. Brno: L. Marek, 2005, s. 216. Marek nedoceňuje skutečnost, že opuštění katolické věrouky bylo spíše *příčinou* rozchodu s katolickou církví (sotva si lze představit, že by jinak mohli katoličtí kněží uskutečnit schizma). Polemicky zpracoval ideový vývoj ČČS katolický teolog František Cinek. Ten vykládá věrouku ČČS jako důsledek přijetí zásady náboženského vývoje, podle níž je křesťanství jenom etapou v náboženských dějinách. CINEK, František. *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918-1925*. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1926, s. 15.

Bude vhodné uvést pro ilustraci krátký rozbor jeho dílka *Československý katechismus*,⁹¹ což byl v podstatě závazný naukový text (nakolik lze v církvi, která deklaruje svobodu svědomí, hovořit o závaznosti), jelikož měl sloužit jako učebnice československého náboženství pro mládež i dospělé. Na základě tohoto textu není vůbec možné určit, jaké místo zaujímá v nauce Církve československé Ježíš Kristus. Ten je sice titulován jako „hrdinný trpitel lidstva“, který na kříži osvobodil lidstvo „svou pravdou od hříchu a pekla“ (oddíl I, otázka 48), avšak toto osvobození zřejmě zůstává pouze v pozemské perspektivě (peklo je definováno jako „lidský život bez zákona božího“ (I./51) a o věčném životě se nehovoří), a nadto není jasné, proč vůbec mělo být lidstvo osvobozeno právě smrtí na kříži. Zdá se, že Ježíše by mohl v jeho vykupitelském díle kdokoliv zastoupit. Ježíš byl totiž zjevně pouhým člověkem a hodnota jeho díla spočívá snad jen v poskytnutí příkladu: „Proč je Jézíš Spasitel? Jézíš je Spasitel, poněvadž prokázal, že člověku je možno zvítěziti nad slabostí a zlobou světa. (Gal. 2, 19-20)“ (I./46) Kristus je jenom jeden z proroků, z nichž jsou jmenováni Mojžíš, Sokrates, Mohamed, Zarathuštra, Buddha, Konfucius, ale i Cyril a Metoděj, Jan Hus, Jan Amos Komenský a „naši národní buditelé a osvoboditelé“ (II./6, 7) Mezi buditeli je uveden František Palacký. (II./34) Přirazením Palackého jakožto světské osobnosti po bok pestré směsice těchto náboženských vůdců dovršuje křiklavost Farského teologie. Je pravda, že pro křesťany je prý Ježíš největší z proroků (aniž by bylo možno pochopit, z jakého důvodu, protože smysl smrti na kříži je nejasný), ale ani on zřejmě nešel osudu jiných proroků, jejichž dílo je třeba doplnit, případně opravit porušení, která do něj časem vnikla (II./15). Jedním z těch, kdo Kristovo poselství aktualizovali, byl Hus: „Co přičinil Jan Hus k evandéliu Jézíšovu? Jan Hus přičinil k evandéliu brániti dobrých lidí nevinně utlačovaných.“ (II./24).⁹² *Československý katechismus* je proto výstředním dílem, na což poukázali sami její členové.

91 FARSKÝ, Karel a František KALOUS. *Československý katechismus: učebnice pro mládež a věřící církve československé*. Příbram, 1922, 24 s.

92 David Václavík charakterizuje Farského proud jako „poněkud umírněný katolický modernismus“. VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2010, s. 80. Takové hodnocení je zavádějící. Vidíme, že Církev československá nebyla schopna srozumitelně formulovat svůj postoj a její odchylka od katolické nauky (např. právě v otázce Kristova božství) není mírná, ale fundamentální. Farský se však mlhavě vyjadřoval i jinak – jeho výklad o nesmrtnosti duše je konfušní až k nesrozumitelnosti. Srov. FARSKÝ, Karel. *CČS: Stručné informace o náboženských názorech, úkolech a organizaci církve československé*. Praha: Ústřední rada CČS, 1925, s. 7-9. Farský také hlásal tezi o pouze zdánlivé Kristově smrti na kříži. KADEŘÁVEK, Václav a Zdeněk TRTÍK. *Život a víra ThDr. Karla Farského*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1982, s. 149.

Brněnský československý duchovní Karel Háňavka vydal později spisek, v němž opakovaně naznačuje (ač to výslovně neříká), že Farského směr není křesťanstvím.⁹³

Na základě znalosti teologické odlišnosti nepřekvapí, že církev se vůči římskému katolictví stavěla nepřátelsky a odmítavě. Začteme-li se do *Českého zápasu*, oficiálního tiskového orgánu Církve československé,⁹⁴ budeme překvapeni ostrým výsměšným tónem či různými invektivami. Uveďme některé: Jistý P. Svatuška z učitelského ústavu v Příbrami byl titulován „kašpárkem pro zábavu obecnstva na způsob řvoucího derviše“,⁹⁵ čeští biskupové byli nazváni „rakušáckými stvůrami“,⁹⁶ jiný článek obsahuje urážek celou řadu: Dozvídáme se, že „hierarchie nejde ve šlépějích Kristových, nýbrž svými zákony, zejména celibátním, stává se pomocníkem Ďáblovým a [...] je vyloženým společníkem vladaře pekla“, papež je nazván „Antikristem“, náš episkopát trpí „marasmem mozkovým, který je viděti zejména u Kordače“.⁹⁷

Podobné výroky se stanou pochopitelnými, uvedeme-li je do rámce celkové demoinizace katolické církve, jak ji podal o Velikonocích 1920 Karel Farský v dlouhém a patetickém článku „Náš kříž a naše vzkříšení“, v němž pro zesílení účinku použil personifikaci národa. Dějiny našeho národa pojal jako stylizovaný pašijový příběh s aluzemi na slova Písma. Osnova je následující: Český národ byl po tisíc let křížován – už za Cyrila a při zrušení Sázavy. Po staletém odporu našeho národa se v 11. a 12. století konečně podařilo Římu díky celibátu pokořit jeho ducha. Poté následovalo upálení Mistra Jana Husa, křížové výpravy... Nakonec nastává Velký pátek a náš národ na Golgotě, tedy na staroměstském popravišti umírá⁹⁸ a nastala doba jeho duchovní smrti. Působení Říma při rekatolizaci bylo neméně zhoubné: „Pracoval tu Řím kul-

93 HÁŇAVKA, Karel. *Kterou cestou půjde církev československá?*. Brno: Rada Starších církve československé v Brně, 1924.

94 Původně *Právo lidu*, na *Český zápas* přejmenován od 7. čísla 3. ročníku (datum vydání 5. března 1920). Od 12. čísla téhož ročníku je majitelem a vydavatelem listu Tiskové, nakl. Družstvo církve českosl. v Praze. Podtitul „Oficiální orgán církve československé“ se sice objevuje až v 14. čísle 4. ročníku, (dat. vyd. 8. dubna 1921), ale *Právo lidu* bylo již od září 1919 tiskovým orgánem Ohniska (KOVÁŘ, František. *Deset let československé církve 1920-1930*. 2. dopl. vyd. Praha: Ústřední rada československé církve, 1930, s. 29).

95 Z pod Svaté Hory. *Český zápas*. 4. 3. 1921, IV., č. 9, s. 7.

96 Různé zprávy. *Právo národa*. 1. 1. 1920, III., č. 1, s. 6.

97 TAMTĚŽ.

98 Osnova celého příběhu není jednotná: Vzápětí je uvedeno, že smrt národa nastala až Komenského Kšaftem. S okamžikem Vzkříšení není ztotožněno pouze obrození našeho národa, ale povstání celého lidstva v heslech Velké francouzské revoluce.

turně. Chrámy stavěl, ale za peníze naše, naším umem a z našich mozolů, jako bašty své moci. Kněze světil, ale světili je biskupové cizí. Víru kázal a náboženství, ale náboženství ne božské, nýbrž římské, a místo Boha papeže, jeho náměstka. I školy dal. Ale jen proto, aby v nich vědu bral a ducha klestil. I korunu královskou. Aby měl o jednoho poddaného víc a mezi národy zase jednoho poplatníka. Řekl-li však někdy národ některé z těchto ‚ale‘, už letěl otrávený šíp klatby proti národu, a za ním i vojska a misie. Oh, misie! Poručil Pán: ‚Jdouce učte!‘ a ne ‚balamuťte!‘ – ‚Učte je lásce!‘ a ne ‚Štvěte!‘ – ‚Břímě mé je sladké a jeho lehké,‘ a oni učinili z Pána strašáka na děti, mladé i staré, z jeho kříže krucifix hrůzy, z lásky děs, ze života hřích, z Boha příšeru. A hřích do hřichu a samý hřích. Shrbila se bedra národa, skroutila se jeho duše, zapomněl Čech i Slovák, že je člověk, svůj ztratil charakter, stal se z něho pokorný poddaný, patolízal – nebo hulvát.“⁹⁹

Řada podobně exaltovaných článků Českého zápasu nás přesvědčí, že Farského fanatismus nebyl u Církve československé výjimkou. Uvedme opět několik příkladů: Na táboru lidu na Zlíchově řečník prohlašoval, že „český člověk nemůže býti členem té církve, která náš národ vždy, až za hrob nenáviděla, a kdyby ještě dnes měla moc jako za Rakouska, že by klidně upalovala na hranici ty, kteří otevřeně bezbožnost římsko-katolickou potírají.“¹⁰⁰ Energický československý duchovní Josef Luger z Vetlé dne 20. února 1921 v Trávčicích u Terezína „poukázal, že církev řím. není církví Kristovou, jak na zcestí zašla za dobu 1900 let. Chceme-li Krista – tam jej nenajdeme, tam nenávisť a msta místo jeho lásky – tam není místo pro věřícího člověka, jen pro duševní lenochy a ospalce.“¹⁰¹

Vzájemný poměr s katolickou církví byl skutečně vysoce konfliktní, takže přerůstal i v různé násilné střety v podobě inzultací katolických kněží (např. na schůzích nebo při bojích o kostely) nebo násilných vniknutí do katolických kostelů. Seznam ani kvantifikace incidentů nebyly dosud podány. Je to právě boj o užívání katolických kostelů Církvi československou, který propůjčil Církvi československé výjimečné postavení mezi odpůrci katolické církve. Odehrával se v roce 1920-1921 a později do-

99 FARSKÝ, Karel. Náš kříž a naše vzkříšení. *Český zápas*. 2. 4. 1920, III., č. 11, s. 1.

100 Ze Zlíchova. *Český zápas*. 24. 9. 1920, III., č. 36, s. 4.

101 Kdo chceš přestoupiti k církvi československé. *Český zápas*. 18. 3. 1920, III., č. 11, s. 6.

zníval.¹⁰² Podle údajů Zemské politické správy z roku 1927 Československá církev užívala v Československu 158 objektů římskokatolické církve.¹⁰³ Dispoziční právo k římskokatolickým kostelům ovšem patřilo dle právního řádu právě římskokatolické církvi, bez ohledu na to, zda měla v nějaké obci většinu, a ta také měla právo nepovolit jejich užívání církvi, kterou považovala za schizmatickou sektu.¹⁰⁴ Církev československá si přesto na katolické kostely dělala nárok, někde si ho vynucovala i pomocí nátlaku.¹⁰⁵ Mezi incidenty je významná aféra v Litovli z podzimu 1920 a zimy 1921, kdy došlo k vniknutí stoupců Církve československé do katolického kostela a k několika vlnám veřejných nepokojů velkého rozsahu, kvůli kterým musela v Litovli zasáhnout vojenská jednotka o síle 200 mužů.¹⁰⁶ V Rousínově zbili příslušníci Církve československé pěstmi i holemi kněze, který je chtěl vykázat z kostela, když v něm chtěli konat svou mši.¹⁰⁷ Jsou však doloženy i případy násilí z druhé strany: „V Českých Budějovicích kněz církve československé byl kamenován u oltáře, zfanatizovaný dav spílal věřícím a urážel jejich náboženské přesvědčení. Ve Dvoře Králové napadl katolický děkan kněze církve československé při konání bohoslužeb, v organizované akci věřícím byla házena sůl do očí.“¹⁰⁸

Stanovisko katolické církve bylo z kanonického hlediska pochopitelně jednoznačné – založením církve bylo spáchán schizma a jeho původci byli exkomunikováni. O stanovisku katolické církve k Církvi československé nás nejvýrazněji a nejstručněji poučí exkomunikační dekret Nejvyšší kongregace Posvátného officia, který je sice církevně-právním výnosem, ale v jeho úvodu nalezneme tato silná slova: „Od prvního století křesťanského až ke dvacátému viděla církev katolická schismata a here-

102 MAREK, Pavel. *Emil Dlouhý-Pokorný*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 210.

103 TAMTÉŽ, s. 211.

104 KADEŘÁVEK, Václav a Zdeněk TRTÍK. *Život a víra ThDr. Karla Farského*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1982, s. 59.

105 „Poněvadž místní kostely a fary jsou pro občanstvo a ne občanstvo pro ně, činíme si samozřejmé nároky na jejich spoluužívání všude tam, kde počet našich příslušníků činí 20%, t. j. pětinu občanstva; kde přestoupí k nám 60%, t. j. tři pětiny občanstva, žádáme kostel i faru do vlastní správy i jsme navzájem ochotni římskokatolické církvi ponechatí simultanní používání církevních objektů a jmění. Kde by se správa římskokatolická proti spravedlivému tomuto našemu požadavku bránila, budiž použito zakročení bytového úřadu. Příslušné kruhy římskokatolické ujistíme, že si tyto své požadavky prosadíme ne během let, nýbrž velmi záhy.“ (Z ústředního výboru církve čsl. *Český zápas*. 23. 4. 1920, III., č. 14, s. 6.)

106 MAREK, Pavel. *Emil Dlouhý-Pokorný*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 216.

107 JAN KRŠKO. Rousínov v obraze náboženských konfliktů po rozpadu habsburské monarchie. *Rakovnický historický sborník*. 2000, roč. 1, s. 49–66.

108 KADEŘÁVEK, Václav a Zdeněk TRTÍK. *Život a víra ThDr. Karla Farského*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1982, s. 60.

sí dlouhou řadu. Žádná z nich nebyla tak ubohá jako poslední.“¹⁰⁹ Vysvětlení ovšem chybí, a tak se lze ptát, zda máme tento odsudek brát spíše jako nadsazenou rétorickou figuru, či zda skutečně jeho autor (Aloisius Castellano, notář kongregace) mohl pouhý týden po vzniku Církve československé tvrdit, že se v celých dlouhých církevních dějinách nevyskytlo nic ubožejšího. V každém případě je toto vyjádření velmi závažné.

Z osobností stojících mimo řady katolické hierarchie či katolickou církev ovlivnili veřejné mínění zvláště Josef Pekař a Josef Šusta, kteří se téměř okamžitě vyjádřili kritické stanovisko vůči Církve československé. Podle Jaroslava Kadlece bylo do značné míry právě jejich dílem, že vystupování z římskokatolické církve nenabývalo většího rozsahu.¹¹⁰ Intenzita, s jakou *Právo národa* polemizovalo s Pekařem, nasvědčuje, že Kadlecův názor je správný.¹¹¹ Reprodukujme zde Pekařův text, který vzbudil větší odezvu. Pekař tvrdil, že náboženský rozpor uškodí Československu ve vztazích s katolickými státy (Polsko, Francie) a oslabí ho i vnitřně – Němci a Maďaři budou rádi, že se Češi přou mezi sebou, Maďaři pak budou těžit i z toho, že protikatolický boj ochladí loajalitu Slováků k republice. V naší společnosti dojde ke konfliktům a náboženství bude zpolitizováno. Dále se Pekař domnívá, že nová církev nemá naději na úspěch, protože současná doba není náboženská a lidé jsou zaujati materiálními a sociálními starostmi. Tvrdí dále, že hnutí je povrchní a láká nové stoupence hlavně na náboženskou snadnost. Konečně Pekař tvrdí, že si je jako historik vědom toho, že katolická církev učinila mnoho špatného, avšak že mnohdy bylo její působení naopak pozitivní.¹¹²

Z hlediska vztahu s inteligencí byla Církev československá poměrně pasivní a Ferdinand Peroutka tento stav glosuje následovně: „Její zrod byl největším jejím výkonem. Stala se tichou součástíku českého života. Nikdy neměla bohoslovců, kteří by si mohli činit nárok na velikost. (...) Ani pro kulturní život národa neznamenal nic. Neměla vlivu na filozofii, nepřinesla žádného nového sociálního pojetí, nenašla význam-

109 SOKA Mělník, FÚ Mělník, Pokyny a nařízení státních i církevních orgánů, bez inv. č., sbírka pastýřských listů, dekret Svaté kongregace Posvátného officia z 15. ledna 1920.

110 Kadlec toto tvrzení nijak nedokládá. KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha: Zvon, 1991, s. 242.

111 Odpověď k pastýřskému listu. *Právo národa*. 1. 2. 1920, III., číslo 3, s. 1-5.

112 PEKAŘ, Josef. O nové církvi československé. *Národní politika*, 13. ledna 1920, XXXVIII., č. 13, s. 1, dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?id=836890> [cit. 20. 6. 2014].

ného spisovatele, který by se k ní připojil, naplněn její ideologií, a jehož prostřednictvím by se obrazila v duchovním tvoření národa.“¹¹³

Závěrem shrňme, že Církev československá byla novou církví mající sice návaznost na církev katolickou, ale současně se od ní zásadně nábožensky odlišující a vystupující vůči ní nepřátelsky. Oslovovala své příznivce zvláště českým jazykem při bohoslužbách.

3.2.2 Českobratrská církev evangelická

S Církví československou sdílí Českobratrská církev evangelická některé rysy: I ona kladla velký důraz na národní minulost a národní identitu ve vyhraněném protikatolickém zaměření (bez projevů ekumenismu), i v jejím případě se setkáme s nejednotnou věroukou a konečně i zde jde o novou organizaci. Evangelická církev však navazovala na dlouhou protestantskou tradici, byla do jisté míry i pokračováním české reformace a její vznik byl připravován již před první světovou válkou.

Tolerančním patentem Josefa II. byla v Čechách povolena pouze dvě nekatolická vyznání: augsburské (luterské) a helvetské (kalvinistické, reformované), takže čeští evangelíci se museli přihlásit k jedné z těchto konfesí. V průběhu 19. století však s různou intenzitou trvala vzpomínka na českou reformaci – na podobojí a Jednotu bratrskou. Vznik Českobratrské církve evangelické, k němuž došlo 17. prosince 1918,¹¹⁴ v sobě zahrnoval tři momenty: 1) vyčlenění českých evangelíků od německých, 2) sloučení kalvinistických a luterských sborů, 3) přihlášení se k české reformaci.

Tyto události byly ovšem vyústěním delšího vývoje. Oddělení českých a německých věřících se částečně uskutečnilo už roku 1900, přičemž iniciativa přišla od německých luteránů, kteří si vymohli vlastní superintendenci, načež čeští věřící pro-

113 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. III., 1920. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 901.

114 Stalo se tak na generálním sněmu, obeslaném 122 ze 139 sborů. ŘÍČAN, Rudolf. Jak došlo k sjednocení českých církví augsburského vyznání a helvetského vyznání roku 1918. In: *Církev v proměnách času*. Praha: Kalich, 1969, s. 9-15, s. 12. Do církve se ovšem připojily všechny české sbory augsburského ani helvetského vyznání. Definitivní název „Českobratrská církev evangelická“ byl přijat až v roce 1919. TAMTÉŽ, s. 14. Mezi zakladatelskými sbory převažovaly reformované (89 sborů oproti 28 luterským). DOBIÁŠ, F. M. Sociologická struktura našich sborů. In: *Církev v proměnách času*. Praha: Kalich, 1969, s. 45-52, s. 48.

hlásili Českou konfesi za rovnocennou s augsburskou.¹¹⁵ Třebaže se do nové církve zařadily všechny národnostně české luterské a reformované sbory, nedošlo ke sjednocení všech českých protestantů. Mimo zůstala stát ochranovská Jednota bratrská, stejně tak i protestanti ze Slovenska a Slezska.¹¹⁶

Je pravda, že Českobratrská církev evangelická hodnotila katolictví národní optikou, stejný přístup však uplatnila i vůči své vlastní minulosti. O tom svědčí výmluvná citace: „Přestáváme býti Luterány, přestáváme býti i Kalvíny a stáváme se českými lidmi, Bratřími.“¹¹⁷ Českobratrská církev evangelická se skutečně od svých kořenů do jisté míry odvrátila, protože za věroučný základ přijala místo původních vyznání Českou a Bratrskou konfesi. Teprve roku 1945 k nim připojila konfese Augsburskou a Druhou helvetskou.¹¹⁸

Je pochopitelné, že pro evangelickou identitu měla velký význam pobělohorská rekatolizace. Ještě roku 1938, v předvečer světové války, si kazatel Stanislav Klíma ve svých pamětech povzdechl: „Náš odvěký nepřítel Řím horečně pracuje na novém ujařmení českých duší. Jeho ‚katolická akce‘ není nepodobna práci jesuitů, když přišli roku 1556 po prvé do Čech. Kam jejich práce přivedla český národ po 64 letech, může poznati každý z historie. Zdá se, že by i dnes chtěli náš národ přivést k témuž cíli.“¹¹⁹ A jinde lituje: „Kde jsme mohli dnes být, kdyby nit našeho národního vývoje nebyla násilím přetržena na Bílé hoře? Pobělohorské pokatoličtění našeho národa znamená pro nás nejen třistaletý hluboký úpadek, ale i třistaleté zpoždění za jinými národy evropskými.“¹²⁰

Výchozí pozice Českobratrské církve evangelické byla ve srovnání s Církví československou méně výhodná. Evangeličtí duchovní si nemohli připravit předem půdu působením na katolíky v roli katolických kněží, tak jak to činili v době Jednoty katolického duchovenstva a Klubu reformních kněží budoucí hlasatelé československého

115 ŘÍČAN, Rudolf. Jak došlo k sjednocení českých církví augsburského vyznání a helvetského vyznání roku 1918. In: *Církev v proměnách času*. Praha: Kalich, 1969, s. 9-15.

116 ŠOUREK, Miloš. Úsilí o sblížení mezi církvemi. In: *Církev v proměnách času*. Praha: Kalich, 1969, s. 53-63, s. 55.

117 URBANEC, Jaromír. O umění a českobratrské bohoslužbě v duchu Komenského. *Kostnické jiskry*. 10. 2. 1921, III., č. 6, s. 33. Neodvažujeme se tvrdit, že tato slova byla charakteristická pro celou církev té doby.

118 FILIPI, Pavel. *Křesťanstvo*: 4. dopl. vyd. Brno: Centrum demokracie a kultury, 2012, s. 181.

119 KLÍMA, Stanislav. *Za prapor s kalichem*. Praha: Kalich, 1938, s. 123.

120 TAMTÉŽ, s. 28.

náboženství, neexistovala tu kontinuita s katolictvím, rovněž v evangelické církvi nebyl zaznamenán případ boje o kostely, a to všechno činilo Církev československou relativně silnější, což nakonec prokázalo sčítání lidu (výsledky viz níže). Českobratrská církev evangelická sice mohla získávat oblibu jako dědička české reformace, ale ani to jí zřejmě nepropůjčilo nějakou zvláštní atraktivitu, protože hrdinů české reformace (zvláště Mistra Jana Husa) se ve stejné míře dovolávala i Církev československá a také Volná myšlenka (viz níže).

Projevy Českobratrské církve evangelické v přestupovém hnutí zde budou zkoumány na základě církevního týdeníku *Kostnické jiskry*.

Samostatný rozbor si zasluhuje článek „Čím nám bude rok 1921?“ Karla Anderleho z 3. února 1921, jelikož výjimečně zřetelně popisuje spolupráci evangelické církve se skupinami mimo její hranice. Je z něj patrné, že evangelictví se chtělo stát vůdčí náboženskou silou: „Cítím, že naše zodpovědnost je v této chvíli nesmírná, po staletích máme se zase státí duševními vůdci národa. (...) Stále slyším Masarykova slova k zástupcům evang. církví, kteří jej uvítali při příjezdu do Prahy r. 1918: ‚Neste lidu živé náboženství.‘“ Anderle se dále věnuje otázce spolupráce s Volnou myšlenkou. Tvrdí, že Volná myšlenka se nestaví nepřátelsky proti náboženství a že mnozí její členové nejsou ateisté (skutečné ateisty je prý třeba hledat mezi matrikovými katolíky), naopak je třeba ocenit výchovný význam Volné myšlenky: „[Volná myšlenka] nechce tolika masu nevěřících odpoutávat od církve, ale chce je také vychovávat, vésti a mravně zušlechtovat.“ Oceňuje, že Volná myšlenka ve spolupráci se sdružením bezvěrců sociální demokracie dbá na výchovu mládeže, takže jim poskytuje náhradu za nábožensko-mravní výchovu. Vedle toho Anderle připomíná, že hledí s nadějí na stejné úsilí ze strany Církve československé. Korunou článku je závěrečné vyjádření naděje, že se podaří „spojenými silami vytvořiti typ nového českého člověka, jenž, vychován na tradicích českobratrských, bude jménu českému ku cti a lidstvu ku prospěchu.“¹²¹

Uvedený článek pravděpodobně nebyl typickým, prohlásit Volnou myšlenku za spolupracovníka v českobratrských tradicích bylo poměrně radikální či provokativní,

121 ANDERLE, Karel. Čím nám bude rok 1921?. *Kostnické jiskry*. 3. 3. 1921, III., č. 5, s. 27-28.

nicméně je z něj zřejmé, že Českobratrská církev evangelická vkládala do sčítání lidu velké naděje.

V následujícím vydání z 10. února byla katolická církev prohlášena za nepřítele: „Den se přiblížil, kdy se mohou a mají čeští lidé vzpamatovati a provésti důsledky svého vnitřního poměru k římskému katolicismu, který je od tisíciletí větším menším nepřítelem politickým i kulturním našeho národa, a poctivě z něho odejít! Jestliže se tito čeští lidé vzpamatují a uvědomí si před sčítáním tuto svou čestnou povinnost, pak toto naše prvé sčítání bude znamenat i po mravní stránce ohromný národní zisk.“¹²²

Českobratrská církev evangelická sdílela s Církví československou, ale i Volnou myšlenkou velmi podobný pohled na katolickou církev. Dodejme, že stejným, ba ještě výraznějším způsobem jako Kostnické jiskry promlouvalo „Bratrstvo“, evangelický týdeník pro mládež: „O to tu především jde při celém národě našem i při tobě, drahá mládeži, cí chceš býti, s kým chceš jíti. Lid náš namnoze ve všech třídách svých slouží modlám, ať internacionály černé, Říma, ať internacionály žluté zlatého telete, a skáče a tančí a šílí v rozpustilém prostopášném, smysly rozněcujícím reji, jako Izrael pod horou Sinai. Tak se odvděčuje lid náš svému Bohu za vysvobození z Habsburského Egypta a připravuje si tak zkázu jistou. A ty milá mládeži? Modlaříš s lidem naším a jsi žádostivá požitků jeho poskvřňujících, či nikoli?“¹²³

Shrnutí: Českobratrská církev evangelická byla náboženskou organizací, která se utvořila na prahu nového státu. Hlásila se k české reformační minulosti a navazovala na ni. Přestupového hnutí se účastnila aktivně, ale nezískala v něm mnoho, pravděpodobně i kvůli méně výhodné startovací pozici. Ochetně spolupracovala s jinými protikatolickými silami.

3.2.3 Volná myšlenka

Volná myšlenka byla prominentním zástupcem bezvěreckého hnutí. Jako česká sekce mezinárodní organizace Volné myšlenky byla oficiálně založena roku 1906, ale navazovala na starší spolky, zakládáné již od 70. let 19. století a rušené státní mocí.¹²⁴ Následně byla roku 1915 úředně zrušena a v roce 1918 byla záhy po převratu obnove-

122 „jbš.“...den se přiblížil... *Kostnické jiskry*. 10. 2. 1921, III. č. 6, s. 33.

123 S kým? *Bratrstvo*. 15. 2. 1921, III., č. 2, s. 2-3.

124 KUDLÁČ, Antonín K. *Příběh(y) Volné myšlenky*. Praha: Lidové noviny, 2005, s. 15, 20.

na.¹²⁵ Protiklerikální boj byl stálou součástí činnosti i jiných subjektů, zvláště pak sociální demokracie, ale Volná myšlenka se od ní odlišovala svou apolitičností, později ovšem zpochybňovanou.¹²⁶ Myšlenková náplň této organizace nebyla uniformní, následující výklad si proto nemůže činit nárok na úplnost.

V rámci Volné myšlenky bylo usilováno o poměrně široký konglomerát cílů: Jmenujme alespoň dosažení odluky státu a církve, zrušení povinné výuky náboženství ve školách, legalizaci kremace, ale i otázky feminismu.¹²⁷ Třetí plochou s katolickým náboženstvím bylo také abstinenční hnutí, které fungovalo v rámci Volné myšlenky.¹²⁸

Na počátku první republiky měla Volná myšlenka 187 místních sdružení a přes osm tisíc členů (v roce 1923 dokonce přes 22 tisíc).¹²⁹ Jelikož se v tomto případě nejednalo o církev, ale o osvětové sdružení, je to mnoho. Volná myšlenka provozovala také čilou publikační činnost a mezi lety 1918 a 1938 vydala dle elektronického katalogu Národní knihovny České republiky 238 titulů. Vydávala také řadu periodik.

Deklarovaným záměrem (vyjadřovaným samým názvem) bylo odstranění jakýchkoliv překážek, které by se stavěly proti svobodnému užívání rozumu, zvláště pak proti vědeckému myšlení. Striktně vzato Volná myšlenka nebyla doktrínou, ale *metodou*. Kudláč upozorňuje na dvě odlišná sebezpojetí volného myslitelství: Širší chápání chtělo bojovat proti „klerikalismu“, ovšem náboženství jako takovému přiznávalo právo na existenci (doklad toho viz níže), užší chápání bylo uvědoměle ateistické.¹³⁰ Podle Nešpora „značná část české společnosti“ dávala přednost právě spíše „volnějším volnému myslitelství“, striktní ateismus pak nepřevažoval ani mezi členy Volné myšlenky.¹³¹

Vhodným pramenem k poznání identity Volné myšlenky je spisek Theodora Bartoška „Co je Volná myšlenka?“ z roku 1914. Autor vidí kořeny volného myslitelství i v české reformaci: „Předchůdci Volné Myšlenky dnešní jsou všichni ti, kdož svojí

125 TAMTÉŽ, s. 41, 52.

126 TAMTÉŽ, s. 73.

127 Feminismu se rámci Volné myšlenky věnovala např. poslankyně Luisa Landová-Štychová. TAMTÉŽ, s. 58.

128 TAMTÉŽ, s. 98.

129 NEŠPOR, Zdeněk R. et al. *Náboženství v 19. století*. Praha: Scriptorium, 2010, s. 275.

130 KUDLÁČ, Antonín K. K. *Příběh(y) Volné myšlenky*. Praha: Lidové noviny, 2005, s. 43-44.

131 NEŠPOR, Zdeněk R. et al. *Náboženství v 19. století*. Praha: Scriptorium, 2010, s. 276.

myšlenkou, kdo svoji prací rozmnožili někdy kulturní statky lidstva, ať velkolepými objevy a činy, jimiž vepsali se v paměť věků, anebo drobnou mravenčí prací bezejmenných, jsou dále předchůdci našimi ti, kteří pro svobodu myšlení a svědomí trpěli a mřeli v žalářích, na křížích, v arenách, v plamenech inkvisice nebo na novodobých popravištích. Jako Čechové cítíme ovšem souvislost svoji především se svými českými předky, s velikou dobou svých předků husitských a českobratrských, jejichž úsilí o uskutečnění ‚božího zákona‘ je nám podstatou svojí, proměníme-li kolorit dobový, totožno s dnešním naším voláním po opravdovosti života a všeobecné sociální spravedlnosti.“¹³² Dle Bartoškova názoru měla Volná myšlenka působit pro mravní pokrok lidstva.¹³³ Základem spisu je idea myšlenkového a mravního evolucionismu, takže ačkoliv je dnes náboženství již překonané, ve starších etapách společenského vývoje přinášela církve v relativním smyslu cenné mravní podněty.¹³⁴ Výše bylo poukázáno, že zásada náboženského vývoje byla zásadou teologie Církve československé, takže v tomto smyslu tu lze vidět společný bod. Bartošek se přímo zastává některých křesťanů: Ti z nich, kteří jsou ve své opožděné víře upřímní, jsou vlastně nejbližšími spolupracovníky Volné myšlenky, kdežto skutečným odpůrcem je právě pouze „reakce, celý ten dožívající středověk, jehož výkonným orgánem je dnešní šlechticko-klerikální byrokracie“.¹³⁵

Reprezentantem Volné myšlenky ve vládě a v Národním shromáždění byli zvláště Gustav Habrman (sociální demokracie), ministr školství, a Theodor Bartošek, poslanec za Československou stranu socialistickou. Ministr Habrman vydal už v listopadu 1918 výnos, podle něhož je účast na náboženských úkonech v průběhu vyučování dobrovolná,¹³⁶ následujícího roku redukoval hodinovou dotaci výuky náboženství na středních školách a umožnil odstraňování křížů ze tříd.¹³⁷ Theodor Bartošek hájil pomocí interpelací zájmy nevěřících občanů a angažoval se zvláště v rámci přestupové-

132 BARTOŠEK, Theodor. *Co je Volná Myšlenka?*. Praha: Nakladatelství „Volné Myšlenky“, [1914], s. 5.

133 TAMTÉŽ, s. 10.

134 TAMTÉŽ, s. 9.

135 TAMTÉŽ, s. 12, 15.

136 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. I., 1918-1919. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 209.

137 TAMTÉŽ.

ho hnutí, když navrhoval, aby z výsledků sčítání lidu byly vyvozeny důsledky v oblasti státních výdajů na církve.¹³⁸

Samostatnou otázkou je pak kooperace Volné myšlenky s nekatolickými církvemi v tažení proti katolické církvi. Lze na ni nahlížet jako na určitou kuriozitu,¹³⁹ pokud však chápeme přestupové hnutí v první řadě jako odpor proti společnému nepříteli, pak v ní není vnitřní rozpor. Spolupráce mezi Církví československou, Českobratrskou církví evangelickou a Volnou myšlenkou byla navázána již 27. února 1920, kdy tyto organizace vydaly společné provolání vyzývající k výstupu z církve, v němž bylo deklarováno: „Po pěti stoletích našich pohnutých dějin, do kterých zasáhl Řím tak ničivou rukou, jest i na nynějším pokolení osvobozených Čechů, *aby se vymanili z tísnivého objetí téže církve římsko-katolické, do které byli před 300 lety násilím zpět vehnáni*. Vědomy jsou ohromné důležitosti takového převratu v hlavách a srdcích, který má býti nutně spojen s převratem politickým, šťastně proti vůli Říma provedeným, sdružily se podepsané korporace *přes všechny jiné rozdíly jednotné v lásce k národu a jeho svobodám*, ke společné akci, aby pohnuly československý lid k tomuto kroku.“¹⁴⁰ (viz příloha 2)

Jednání Volné myšlenky v průběhu přestupového hnutí není v literatuře zachyceno, Kudláč udává pouze, že se v ní Volná myšlenka spojila s jinými ateisty a vytvořila Akční výbor pro odluku církve od státu, v jehož rámci byla agitace vedena.¹⁴¹ Dále jsme odkázáni na prameny, a sice na týdeník *Volná Myšlenka*, který poskytuje bohaté informace.

Na pořádání agitačních akcí byly v místních organizacích pořádány sbírky.¹⁴² Prvním agitačním prostředkem bylo sestavení a distribuce slavnostního provolání (uveřejněného 16. ledna 1921, přepis viz příloha 1) na plakátu velikosti 47×63 cm. Jeho formulace se příliš neodlišuje od ostatních agitačních provolání v této práci

138 Národní shromáždění republiky Československé, Poslanecká sněmovna, tisk 1521, Návrh poslance Dra. Th. Bartoška a spol. aby vzhledem k výsledkům sčítání lidu byla zákonem nově upravena otázka příspěvků pro účely církevní z prostředků státních a veřejnoprávních korporací, dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1521_00.htm [cit. 14. 6. 2014]

139 Srov. např. Peroutkův výrok: „Pracovali [ČCE] ruku v ruce s Volnou myšlenkou, ačkoliv by v ní spíše měli vidět nepřítel, neboť toto hnutí sahá stejně nemilosrdně na jejich základní pravdy jako na katolické.“ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. I., 1918-1919. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 276.

140 Lidu československému. *Právo národa*. 27. 2. 1920, III., č. 5, s. 1.

141 KUDLÁČ, Antonín K. *Příběh(y) Volné myšlenky*. Praha: Lidové noviny, 2005, s. 74.

142 *Volná Myšlenka*. 23. 1. 1921, XII., č. 4, s. 7.

zmíněné, jako typický reprezentant svého druhu je jeho plné znění uvedeno v příloze. Místní sdružení byla vyzvána, aby zajistila umístění těchto plakátů na nejrůznějších veřejných místech.¹⁴³ Kromě toho byla vyzvána obecní zastupitelstva, aby sama občanstvu tyto plakáty doporučila. Nevíme, v kolika procentech měst se obecní zastupitelstvo skutečně k akci připojilo,¹⁴⁴ ale například v Pardubicích vydala městská rada vlastní, jinak stylizovaný, projev.¹⁴⁵ Volná myšlenka současně vydávala i jiné propagační tiskoviny a plakáty – například otevřený list arcibiskupovi Kordačovi jako odpověď na satiru lidoveckého tisku (příloha 3) byl rovněž rozšiřován ve formě plakátů téže velikosti.¹⁴⁶

V některých městech (např. Plzni) byly Volnou myšlenkou zřizovány „kanceláře pro vystupování z církve“. Jejich činnost byla velmi prostá a organizačně nenáročná (šlo o přijímání jednoho typu úředního formuláře), proto bylo Volnou myšlenkou doporučováno, aby byly zřizovány všude. V Plzni o služby těchto kanceláří projeví velký zájem, snad i proto, že Volná myšlenka poskytovala služby pravděpodobně zdarma, a tak mohli zájemci ušetřit na ceně za tiskopis (30 haléřů) a poštovné.¹⁴⁷ Na Kladně pak „komise bezvěrců“ uskutečnily agitaci dům od domu.¹⁴⁸

Další akcí, tentokrát se neobracejí k masám, bylo oslovování „všech vynikajících českých lidí, poslanců, senátorů, učenců, umělců, literátů a veřejných pracovníků“ prostřednictvím osobních dopisů ze dne 25. ledna. Tito jednotlivci byli vyzváni k opuštění „stáda Koniášova“. K dopisu byl přiložen tiskopis a Volná myšlenka se nabídla, že „v případě, že byste si přál, abychom celou proceduru očištění se Vašeho od jedu z Judee provedli sami, račte nám vyplněný tiskopis zaslati a milerádi vše obstaráme.“ Současně byl adresát žádán, aby, pokud si výstup z církve s politickou správou vyřídí sám, o tomto činu Volnou myšlenku uvědomil a dovolil jí zveřejnit zprávu o něm tiskem.¹⁴⁹

143 Ku sčítání lidu! *Volná Myšlenka*. 23. 1. 1921, XII., č. 4, s. 5.

144 Je to doloženo v Jindřichově Hradci a v Říčanech. Proti Římu. *Volná Myšlenka*. 13. 2. 1921, XII., č. 7, s. 6.

145 Projev městské rady v Pardubicích k nastávajícímu sčítání lidu. *Volná Myšlenka*. 6. 2. 1921, XII., č. 6, s. 6.

146 Otevřený list arcibiskupu církve římsko-katolické Fr. Kordačovi. *Volná Myšlenka*, 30. 1. 1921, XII., č. 5, s. 2.

147 Zříd'te všude kanceláře pro výstup z církve! *Volná Myšlenka*. 30. 1. 1921, XII., č. 5, s. 5.

148 Místním sdružením a důvěrníkům! *Volná Myšlenka*. 30. 1. 1921, XII., č. 5, s. 7.

149 Ke sčítání lidu. *Volná Myšlenka*. 30. 1. 1921, XII., č. 5, s. 3.

Co se týče způsobu, jímž Volná myšlenka skrze svůj tisk tematizovala přestupové hnutí, vlastním argumentem Volné myšlenky, v jiných pramenech nenalezeným, je redakční článek z 13. února, v němž byli čtenáři ujišťováni, že po sčítání lidu dojde v důsledku živelného lidového hnutí k úpravě legislativy, podle níž budou na provoz církví nuceni platit pouze ti, kdo jsou jejími příslušníky.¹⁵⁰

V době sčítání nejvíce zaměstnávala redakci Volné Myšlenky polemika s Josefem Pekařem o jeho článku v Národní politice z 8. února 1921.¹⁵¹ Pekař v této stati zopakoval některé argumenty z výše zmiňovaného článku proti Církvi československé (tvrdil, že náboženský rozkol by oslabil národní jednotu a poškodil by Československo v zahraničí, a připomenul, že působení katolické církve bylo i pozitivní – v tomto argumentu se zaštitil Palackým a Denisem). K nim připojil názor, že matrikoví katolíci, ač mají svébytné názory na náboženství, přece nejsou nábožensky mrtvi úplně, ale s katolickou církví jsou spojeni alespoň jakýmsi posvátným citem a mohou od ní čerpat útěchu v těžkých životních chvílích. Chtít je násilím o toto vše hromadně připravovat by bylo „bolševictví, v methodě i praxi“. V katolické církvi by podle Pekaře bylo vhodné setrvat alespoň z piety k víře předků i ke „starobylosti a kulturní váze církve“. Pekař o sobě dokonce výslovně napsal, že je matrikovým katolíkem a že se při sčítání zapíše jako katolík.

Pekařův článek je v období před přestupovým hnutím skutečnou raritou a názor, že by snad katolická církev měla požívat i úcty kvůli svým kulturním hodnotám, se v pramenech této diplomové práce jinde nevyskytl. Představení matrikového katolicství jako pozitivní hodnoty a ztotožnění se s ním je úplným protikladem přestupového hnutí. S Pekařem bylo ve *Volné Myšlence* následně polemizováno se zdaleka největší intenzitou,¹⁵² z čehož lze oprávněně nabýt dojmu, že Pekař byl vůbec nejslyšitelnějším odpůrcem přestupového hnutí (nepočítáme-li v to katolický tisk, který nebyl pro antiklerikální kruhy diskusním partnerem). Velmi podobně jako Volná Myšlenka na Peka-

150 Těžisko se přesunuje. *Volná myšlenka*. 13. 2. 1921, XII., č. 7, s. 1.

151 PEKAŘ, Josef. Ve vážné chvíli. *Národní politika*. 1921, XXXIX, č. 38, s. 1-2. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?id=7996077&idpi=13805438>.

152 Pozornost tu byla věnována v jednom případě i Viktoru Dykovi, který si stěžoval na to, že přestupové hnutí je zpolitizováno. DYK, Viktor. Skalpy. *Národní listy*. 1921, roč. 61, č. 42, s. 1. Dostupné z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/7988104> [cit. 20. 6. 2014]. Polemika: Naše inteligence a otázka církevní příslušnosti při sčítání lidu. *Volná Myšlenka*. 1921, XII, č. 9, s. 2.

řovo vystoupení reagovaly i Kostnické jiskry, které věnovaly polemice s ním mnoho prostoru v čísle 8 (24. února) i v následujících vydáních.

Shrňme, že Volná myšlenka byla bezvěreckým hnutím obracejícím se v první řadě proti překážkám stavěným do cesty svobodnému myšlení. Hlásila se k husitské a českobratrské minulosti a spolupracovala i s Církví československou a Českobratrskou církví evangelickou.

3.3 Sčítání lidu v roce 1921

Sčítání bylo na celém území provedeno dne 15. února 1921. Proticírkevní agitátoři považovali vystoupení z církve za symbolický úkon, za veřejnou deklaraci toho, že se československý občan vyvázal z římského otroctví a že uvedl svůj vnější a veřejný postoj v soulad se svým smýšlením. Emil Dlouhý-Pokorný velmi výstižně vyjádřil, co v praxi obojakost obyvatelstva znamenala: „Vizte Husův pomník! Otřásl se jím panství Říma? Nikoliv! Alespoň 80% římských katolíků – Čechů (byť i jen matričních) pomník ten postavilo, chodí kolem něho, shromažďují se u něho při různých příležitostech národních a při tom dávají děti své křtíci římským kněžím, posílají je na náboženství římským kněžím, kteří učí dívky – tu budoucnost národa – že Hus byl arcikacíř, po právu upálen, Komenský arcikacíř, po právu ze země vyhnán, Bílá Hora že byla naše štěstí, Husovo vystoupení naše neštěstí, až Pepíčkové, Toníčkové, Libušky a Věrušky našich Husitů to hezky odříkávají, mají z toho říkání římského jedničku a husitští jich rodičové mají z toho všeho radost. Naši husitští Sokolové a ostatní pokrokovci se dávají římsky oddat, římský kněz je doprovází na cestu poslední s ‚Requiem aeternam‘ jako za dob Koniášů, Marradasů, don Huertů, Michnů, Slavatů, Martiniců...“¹⁵³

Mimo vyznání byla vzhledem k silné německé menšině ve státě citlivým údajem i národnost. V pramenech, z nichž tato práce čerpá, však nebyla zaznamenána žádná výzva, aby se čtenáři nestyděli přiznat k české národnosti, zatímco v roce 1930 již doložena je.¹⁵⁴

153 DLOUHÝ-POKORNÝ, Emil. Mohyly či stolečky? *Český zápas*. 8. 10. 1920, III., č. 38, s. 2.

154 Mělník byl sice českým městem, německý živel byl silný v nedalekém Štětí. V roce 1930 mělnický sokolský oběžník vyzýval: „Poučováním příslušníků našeho národa o významu pravdivého a neohroženého přiznání k naší národnosti, jakož i ochranou jich před mravním i hospodářským nátlakem, a to zvláště v

Metodika zjišťování náboženské příslušnosti se u obou prvorepublikových sčítání lišila od současné praxe. Kritériem totiž byla formální příslušnost k církvi nebo náboženské společnosti, byť i státem neuznané. Všichni ti, kdo se nepřihlásili ke katolickému vyznání, tedy museli již předem úředně oznámit politické správě změnu vyznání.¹⁵⁵ Za uvedení nesprávných údajů či maření průběhu sčítání byla stanovena peněžitá pokuta 20 Kč až 10 000 Kč a vedle toho nebo místo toho vězení do tří měsíců.¹⁵⁶ Před sčítacím komisařem nebylo ovšem třeba náboženskou příslušnost dokládat žádným potvrzením,¹⁵⁷ je proto možné, že k uvádění nesprávných údajů skutečně docházelo. *Kostnické jiskry* informovaly o případech, že někteří „úplně ve smyslu pokynů prof. Pekaře“ uváděli do rubriky vyznání: „katolík, ale jen matrikový“, „sice římskokatolické, ale nevěřím nic“, případně uvedli nekatolické vyznání, aniž by formálně vystoupili. Z článku ale není zřejmé, zda šlo o excesy a kuriozity, nebo o častější případy.¹⁵⁸ Lidovecký tisk sice upozorňoval, že sčítací komisaři z řad učitelstva budou občany přímo při sčítání přemlouvati, nebo že jsou dokonce připraveni vyplněné tiskopisy přepisovat, ale tato zpráva – nadto z doby před sčítáním – není nijak průkazná.¹⁵⁹

Bez ohledu na otázku přestupků činěných v průběhu sčítání je nutno zpochybnit regulérnost postupu zjišťování náboženské příslušnosti. V úředních instrukcích, které byly do domácností dodávány spolu se sčítacími archy, bylo uvedeno: „U katolíků jest zvláště udati, jsou-li to římsští, českoslovenští, řečtí nebo starokatolíci.“¹⁶⁰ Tato formulace navozovala dojem, jako kdyby Církev československá byla pouze podskupinou katolické církve. (Totéž platí v případě starokatolictví, které však bylo početně

krajích národnostně smíšených, přičiníme se o to, aby se každému občanu dostalo plné možnosti přihlásiti se k své národnosti.“ SOkA Mělník, sbírky soudobé dokumentace, sbírka II., karton č. 1, tělocvičná jednota Sokol, List tělocvičné jednoty „Sokol“ Mělník, číslo 5, ročník VI., vydáno 1. listopadu 1930.

155 Srov. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. I. díl. Praha: Státní úřad statistický, Bursík & Kohout, 1924, s. 14*.

156 Zákon o sčítání lidu ze dne 8. dubna 1920, č. 256 Sb. z. a n., § 12, citováno in: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. I. díl. Praha: Státní úřad statistický, Bursík & Kohout, 1924, s. 9*

157 Národní shromáždění republiky Československé, Poslanecká sněmovna, tisk 1662, Odpověď ministra vnitra na interpelaci poslanců Dra Theodora Bartoška, Dra Vrbenského a spol. (tisk 1594) o zjišťování bezkonfesnosti při sčítání lidu, dostupné z http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1662_00.htm [cit. 16. 6. 2014].

158 „R.“. Ze sčítacích archů. *Kostnické jiskry*. 17. 3. 1921, III. (VI.), č. 11, s. 67.

159 Katolíci, na stráž při sčítání lidu! *Právo: Župní orgán Československé strany lidové pro český severozápad*. 4. 2. 1921, XV., č. 5, s. 3.

160 Citováno dle Úkladná léčka na katolíky! *Právo: Župní orgán Československé strany lidové pro český severozápad*. 11. 2. 1921, XV., č. 6, s. 1.

méně významné.) To mohlo vyvolat mylný názor, že přihlášení se k Církvi československé se slučuje s katolickou náboženskou identitou a že pro přihlášení se k této církvi není třeba z katolické církve vystoupit. Je proto možné, že v důsledku toho se někteří katolíci přihlásili za členy Církve československé. I ve výsledcích sčítání pro jednotlivé obce byli příslušníci Církve československé vedeni jako „českoslovenští katolíci“,¹⁶¹ zatímco v souborném statistickém zpracování z roku 1930 už to bylo opraveno.¹⁶²

3.3.1 Výsledky sčítání

Sčítání lidu potvrdilo významné změny v náboženském vyznání obyvatelstva, ale stejně tak i značnou územní heterogenitu. V Čechách bylo přestupové hnutí nejsilnější: K římskokatolickému vyznání se tu přihlásilo 78,2% obyvatelstva, 9,86% zůstalo bez vyznání, Církev československá získala 6,56%, zatímco Českobratrská církev evangelická pouhých 2,22%. Zisky ostatních vyznání jsou v Čechách zanedbatelné. Československo jako celek pak mělo 85,9% římskokatolického obyvatelstva.¹⁶³

V některých regionech byly výstupy z církve ještě mnohem výraznější: Ve dvou českých soudních okresech klesl podíl katolického vyznání dokonce pod 30%. Následující tabulka podává konfesní rozložení obyvatelstva z těch soudních okresů vybraných z celé republiky, v nichž byla římskokatolická církev oproti roku 1910 nejvíce oslabena (řazeno sestupně).¹⁶⁴

soudní okres	rozdělení náboženské příslušnosti v roce 1921			
	římskokatolické	evangelické	československé	bez vyznání
Železný Brod	28,2%	14,1%	17,5%	39,9%
Rakovník	27,5%	1,0%	41,3%	29,4%
Louny	35,6%	0,9%	40,3%	22,0%
Turnov	47,0%	2,3%	42,0%	8,0%
Kralovice	48,9%	7,9%	25,8%	17,1%
Slaný	48,0%	1,0%	3,0%	47,5%
Úpice	49,2%	1,4%	35,9%	12,8%

161 Srov. SOKA Mělník, Archiv města Mělník, oddíl spisy, inv. č. 23, Protokol porad městské rady a obecního zastupitelstva 1919-1921, zápis z 1. dubna 1921, fol. 308v-309v.

162 Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl. Praha: Státní úřad statistický, Bursík & Kohout, 1924, s. 84*, tab. 84.

163 TAMTÉŽ.

164 TAMTÉŽ, s. 85*, tab. 87.

Počty apostazí působí výrazným dojmem, který je o to větší, uvážíme-li, že v každém z výše uvedených okresů měl Řím v roce 1910 mezi 98 a 99,5 % obyvatel.¹⁶⁵ Neméně silně ale působí velký rozestup v míře dekatolizace i na prvních příčkách a výjimečné postavení Železného Brodu a Rakovníka, stejně jako značný rozdíl v rozložení vyznání v jednotlivých okresech.

Výše bylo poukázáno na to, že v přestupovém hnutí hrál významnou úlohu národní moment. Proto se přestupové hnutí vyhnulo Němcům, jichž se v Čechách k římskokatolické církvi přihlásilo 94,2%, zatímco z „Čechoslováků“ pouhých 70,9%.¹⁶⁶ V regionech, kterými procházely národnostní hranice, mohl být kontrast mezi českými a německými okresy skutečně silný, jak vysvítá z porovnání několika soudních okresů v župě Hradec Králové:

soudní okres	podíl římských katolíků ¹⁶⁷	podíl českého obyvatelstva ¹⁶⁸
Rokytnice v Orl. Horách	98,8%	6,2%
Teplice nad Metují	98,8%	3,7%
Trutnov	94,4%	9,4%
Žacléř	92,8%	11,3%
Úpice	49,2%	97,7%

Ferdinand Peroutka shrnul výsledky sčítání velmi výmluvně: „Bezkonfesijních bylo před válkou na celém území republiky 13 000 osob, nyní 724 000, z nichž jen asi 20 000 bylo jiné národnosti než československé.“¹⁶⁹

V přestupovém hnutí roku 1921 působila vzrušená kampaň, a proto bude užitečné uvést pro srovnání výsledky sčítání roku 1930, které již bylo podobně bojovné protikatolické nálady prosto. Ty potvrzují, že odliv od církve nebyl jenom nějakým „výstřelkem“ doby, nýbrž že pokračovalo i nadále, byť již v pomalejším tempu.¹⁷⁰ Srovnání údajů z Čech:

165 TAMTÉŽ, s. 85.

166 *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. III. díl. Praha: Státní úřad statistický, Bursík & Kohout, 1927, s. 1*. Bohužel, v důsledku toho, že v souborném statistickém zpracování se používá koncept československé národnosti, takže není možné rozlišit mezi Čechy a Slováky.

167 *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. I. díl. Praha: Státní úřad statistický, Bursík & Kohout, 1924, s. 88.

168 *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. III. díl. Praha: Státní úřad statistický, Bursík & Kohout, 1927, s. 46.

169 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. II., 1918-1919. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 271.

170 *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. I. díl. Praha: Státní úřad statistický, Bursík & Kohout, 1934, s. 51*.

	1921	1930
římskokatolické	78,2%	74,8%
bez vyznání ¹⁷¹	9,9%	10,3%
československé	6,6%	8,7%
českobratrské evangelické	2,2%	2,8%

Pokusme se o interpretaci výsledků. Sčítání je možno považovat za úspěch antiklerikálního hnutí v tom smyslu, že znamenalo nejzásadnější změnu počtu příslušníků katolické církve od pobělohorské rekatolizace, nadto poukázalo na dlouhodobější trend. Na druhou stranu se nepodařilo dosáhnout toho, aby se od Říma odloučila většina národa, a to ani v roce 1930. Je možno také vznést hypotézu, že u části přestoupivších došlo pouze k nahrazení matrikového katolictví matrikovou příslušností k československému nebo evangelickému náboženství. O tom svědčí například stesky na náboženskou vlažnost v mělnickém evangelickém sboru (viz níže).

Jsme svědky pozoruhodného jevu, že i nábožensky vlažní obyvatelé zůstali katolické církvi věrní, ačkoliv by pro ně byl výstup snadný, a to navzdory sociálnímu tlaku. U ostatních skupin obyvatelstva se spíše nabízí vysvětlení, že argumentace přestupového hnutí nekorespondovala s jejich smýšlením. Ta totiž zřetelně vycházela z předpokladu, že obyvatelstvo již smýšlí proticírkevně a že pouze musí uvést svou formální náboženskou příslušnost do shody se svým svědomím. Právě toto východisko je ale možno zpochybnit na základě Pekařova názoru, že i „matrikoví katolíci“ si ke katolické církvi zachovali jisté vnitřní pouto. Ve shodě s Pekařovým pohledem můžeme předpokládat, že většina populace zůstala v římskokatolické církvi proto, že se s ní identifikovala. Abychom ale toto vysvětlení příliš negeneralizovali, musíme vzít v úvahu i opačný fakt, že totiž v komunistické straně si ještě roku 1924 polovina členů uchovala římskokatolické vyznání,¹⁷² i když u nich lze o identifikaci s katolickou církví hovořit jen stěží.

Chceme-li v dokázat, že výstupy z církve v některé obci souvisely s přestupovým hnutím, pak musíme zjistit, zda se kumulovaly kolem data sčítání. V rámci této diplo-

171 V roce 1921 tvořilo samostatnou kategorii, v roce 1930 k osobám bez vyznání byly započítány i lidé, u nichž se vyznání nepodařilo zjistit.

172 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. III., 1920. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 935.

mové práce posloužila k tomuto účelu sborová statistika Českobratrské církve evangelické.

Závěrem shrňme, že při sčítání lidu byla náboženská příslušnost nejcitlivějším údajem. Výzvy k vystoupení z církve se dotýkaly převážně Čechů, zatímco příslušníci jiných národností vůči nim byli v podstatě imunní. Setrvání vlažných věřících v katolické církvi může být pravděpodobně vysvětleno tím, že i oni se s církví do jisté míry identifikovali, jak připomenul Josef Pekař.

4. Přestupové hnutí v Mělníku

4.1 Výsledky sčítání v Mělníku

Výsledky sčítání byly již 1. dubna 1921 zaneseny do knihy zápisů obecního zastupitelstva a odtud budeme v následujícím textu čerpat.¹⁷³

Mělník skýtal pro přestupové hnutí příhodné podmínky, jelikož byl ryze českým městem, z celkového počtu 5 908 obyvatel bylo 99,5% české národnosti, 0,2% tvořili Němci a 0,3% ostatní národnosti. Podíl občanů jiných národností je zanedbatelný, takže lze říct, že předmětem přestupového hnutí byla veškerá mělnická populace.

Konfesní rozložení bylo následující:

římsští katolíci	71,7%
bez vyznání	10,6%
evangelíci českobratrského vyznání	10,3%
„českoslovenští katolíci“	5,2%
židé	2,0%
pravoslavní	0,2%
starokatolíci	0,1%
luteráni	0,05%
řečtí katolíci	0,04%

Připojme technickou poznámku, že v pramenu, z něhož jsme čerpali, se nachází chyba a součet osob činí dle této tabulky 5918, což je o 10 více, než velikost popula-

173 SOKA Mělník, Archiv města Mělník, oddíl spisy, inv. č. 23, Zápisy obecního zastupitelstva 1919-1921, fol. 308v-309v.

ce. To může zkreslovat význam méně zastoupených vyznání, které ovšem byly početně marginální v každém případě.

Ztráty katolické církve v Mělníku byly ve srovnání s průměrem v Čechách poněkud větší, bezvěrectví odpovídalo průměru, zisky Církve československé ležely mírně pod průměrem, ale Českobratrská církev evangelická dosáhla výrazně nadprůměrného výsledku a v tomto ohledu může být považována za „vítěze“ přestupového hnutí.

Jsou všechny tyto hodnoty výsledkem přestupového hnutí? Musíme vzít v úvahu pouze přesuny věřících mezi římskokatolickou církví, Českobratrskou církví evangelickou, Církví československou a bezvyznáním, protože židovství se na přestupovém hnutí nepodílelo a zbylá vyznání byla početně marginální. U Církve československé si kvůli datu jejího vzniku můžeme být jisti, že všichni její členové se k církvi přidali teprve v nedávné době, ale nemáme k dispozici souhrnné údaje, které mapují časové rozložení přestupů.

V rámci pramenné základny této práce byly tyto údaje nalezeny pouze v archivu Českobratrské církve evangelické. Jejich výsledek je podán v příslušném oddílu níže. K jejich interpretaci je třeba podotknout, že jejich základem není území města Mělník, ale území farního obvodu, což sice může přinést určité zkreslení, ale na druhou stranu nic nenaznačuje, že by na území Velkého Mělníka a přilehlých obcí mělo být chování obyvatelstva proti vlastnímu Mělníku nějak signifikantně odlišné. V případě Českobratrské církve evangelické došlo k naprosté většině přestupů až bezprostředně před sčítáním, takže působení přestupového hnutí je v Mělníku prokazatelné. U Církve československé a u bezvyznání není takový závěr dokazatelný.

Můžeme proto shrnout, že v Mělníku došlo při sčítání lidu k nadprůměrně silným výstupům z katolické církve a přinejmenším v případě Českobratrské církve evangelické lze prokázat, že jejich drtivá většina se uskutečnila v době přestupového hnutí.

4.2 Aktivita hlavních činitelů v přestupovém hnutí

4.2.1 Církev československá

Církev československá hrála v Mělníku slabší úlohu, než jak by odpovídalo její roli v celostátním měřítku. Důvody jsou převážně dva: absence stálého duchovního v místě a nejspíše také konkurence místního evangelického sboru.

Nedostatek duchovních byl pro Církev československou skutečným problémem. Československý duchovní však v počátcích života církve neměl těžiště činnosti v každodenní pastoraci, ale spíše v získávání nových věřících (prostřednictvím přednášek, táborů lidu apod.), a proto dokázal obhospodařovat i větší území. To platí i pro oblast Mělnicka a Podřipska, kde působil duchovní Josef Luger, zakladatel mělnické československé náboženské obce. Ze svědectví uchovaných v různých pramenech však vyplývá, že byl pravděpodobně osobně nepřijemný či nesnesitelný (vyvozujeme to z toho, že se ve zkoumaných pramenech vyskytuje pouze v souvislosti s nějakými konflikty)¹⁷⁴ a to mohlo bránit většímu rozmachu Církve československé v Mělníku. První československá bohoslužba byla v Mělníku konána dne 10. dubna 1921 v místním českobratrském kostele.¹⁷⁵ Za datum vytvoření náboženské obce pak můžeme považovat 17. duben, kdy se v Tyršově domě konala volba rady starších za účasti 35 členů.¹⁷⁶

V pamětní knize československé náboženské obce je nevelký úspěch při sčítání reflektován. Částečně ho podle ní zavinil Josef Luger tím, že se nedostavil na informační

174 Josef Luger se narodil roku 1892, v roce 1917 přijal kněžské svěcení. (SOkA Mělník, FÚ Mělník, Ordinariátní list Litoměřické biskupské diecese 1916-1920, s. 423.) Do konce roku 1919 vystřídal čtyři působiště (Nymburk, Boskov, Libuň, Vetlá), byl tedy překládán dost často. (TAMTÉŽ, s. 529, 811, 878, 998.) Na počátku roku 1920 přestoupil téměř s celou vetelskou farní obcí do Církve československé (viz výše), patřil mezi první duchovní této církve. Od roku 1921 začal působit v Mělníku jako farář, jeho odchod z Vetlé byl možná spíše útekem, jelikož měl být vypovězen z fary, kterou neprávem obýval, vedle toho měl nějaký nezjištěný soudní spor a byl s neznámým výsledkem vyšetřován pro postřelení hospodyně děkana ve Vetlé. (Luger. *Právo: Župní orgán Československé strany lidové pro český severozápad*. 7. 10. 1921, XV., č. 40, s. 3.) Roku 1922 z Mělníka odchází, znovu zde jako farář působil v letech 1937-1940. (ČERNÁ, Hana Laura. *Náboženská obec Církve československé husitské*, rkp., 2013, s. 1.) Podle kroniky nastal v náboženské obci za jeho působení rozvrat. Vedl několik blíže nezjištěných soudních sporů a kvůli nim byl jako duchovní suspendován. Přestože se odvolával k nejvyšším instancím (prezident Emil Hácha, Ústřední rada Církve československé), bylo mu doporučeno požádat o důchod. (Náboženská obec CČSH Mělník, Pamětní kniha 1921-dosud, zápis k roku 1940.) Ještě roku 1945 je zaznamenáno, že se pokoušel dosáhnout opětovného ustanovení za mělnického faráře, proti čemuž místní náboženská obec ostře protestovala. (Náboženská obec CČSH Mělník, dopis Ústřední národní správě Církve československé v Praze, 29. července 1945.)

175 ČERNÁ, Hana Laura. *Náboženská obec Církve československé husitské*, rkp., 2013, s. 1.

176 TAMTÉŽ.

schůzi konanou 13. února v Tyršově domě, na níž měl řečnit vedle zástupců Volné myšlenky a Českobratrské církve evangelické.¹⁷⁷ Ani na stránkách Českého zápasu není doloženo, že by Luger v Mělníku před sčítáním působil. Všeobecně se také nevědělo, kdo Církev československou zastupuje, a proto „mnozí z neinformovanosti zapomněli přestup svůj provést na předepsaných formulářích; spokojili se s pouhým odhlášením na zápisném archu, ale to nemělo zákonné platnosti.“¹⁷⁸ Lze tedy souhlasit s kronikou, že československých věřících bylo v Mělníku více, než uvádí statistika sčítání lidu.¹⁷⁹

První křest novorozенých dětí rodičů československého vyznání vykonal v březnu 1921 evangelický farář Josef Kantorek.¹⁸⁰ Vykonání křtu pro cizí církve může budít podiv, je to však překvapivé i z toho důvodu, že farář Kantorek byl zásadním kritikem Církve československé. 13. února 1920 napsal do *Mělnických listů* článek, v němž tuto církve kritizoval pro její mělkost a vnitřní neoprávněnost: „O skutečné a zásadní opravě katolicismu nemožno dosud mluvit, k nějaké opravdové revoltě náboženské není potřebného oddání se vyšší ideji ani síly k vytvoření nové církve, která by znamenala nesporně ideové i organizační překonání staré. (...) Skutečně nová církve vyprýštila vždy z vnitřní touhy a bývala vyjádřením živelného snažení o nový život a realizaci vnitřního vření. Zevní změny církvenní bývají druhotné změny, odlesk vnitřních změn. Těchto znaků nová církve československá nemá. (...) Že vedoucí kruhy hnutí s náboženskou nepřipraveností musí počítat, ukazuje jasně ráz hnutí, způsob propagační a informační práce i jejich svolání k národu, jež je národně církvenně podbarveno, ale není náboženským kredem a nevyvozuje nutnost nové orientace církvenní jedině z vnitřních důvodů jiného pojetí náboženství, ale z národních důvodů a z příčin liturgických.“¹⁸¹

V době sčítání lidu se tedy v Mělníku bohoslužby nesloužily, agitační činnost se tu ale vyskytla již ve starší době, jak o tom podává zprávu mělnická farní kronika: „Bývalý kaplan zdejší Fr. Volf jako kaplan Všejský odpadl od církve katolické

177 Náboženská obec CČSH Mělník, Pamětní kniha 1921-dosud, zápis k r. 1921.

178 TAMTÉŽ.

179 TAMTÉŽ.

180 TAMTÉŽ.

181 KANTOREK, Josef. Církvenní problém. *Mělnické listy*. 13. 2. 1920, II., č. 7, s. 1-2.

k tzv. církvi československé, uzavřel ‚sňatek‘ s dcerou zdejšího měšťana a prostřednictvím její a její úsilivou agitací snaží se i zde založit sektu československou, zakladatel její Bohumil Zahradník konal zde agitační schůzi již počátkem roku – bez výsledku. Tábor lidu na náměstí na den Božího Vstoupení konaný za tou příčinou – přinesl pouze odpady k bezkonfessi a k protestantismu, jichž od počátku roku jest 71.“¹⁸² Je zajímavé, že ačkoliv se do Mělníka přistěhoval duchovní Církve československé, sám byl spíše pasivní a agitaci činila jeho manželka. Konečně se může zdát nepravděpodobným, že by Zahradník-Brodský byl neúspěšný, vezmeme-li v úvahu jeho ohnivou a zřejmě přesvědčivou povahu. Kronika ovšem neuvádí důležitou okolnost, že přednáška byla v Tyršově domě konána 6. ledna 1920, tedy dva dny před vznikem církve.¹⁸³

Víme však, že ani v pozdější době si Církev československá nezískala větší vliv. V době přestupového hnutí o ní zkoumaný tisk mlčí, jsou v něm jen marginální zmínky (viz níže). V době samotného přestupového hnutí zřejmě byla rovněž pasivní, jelikož jí mělnická kronika nevěnuje mnoho pozornosti: Stěžuje si na působení „zednářské ‚Volné myšlenky‘“, „sociálních demokratů všech barev“ a „protestantů od pastora až do poslední protestantské staré ženy“, o Církvi československé podává pouze zmínku, že „i pro novou sektu ‚československou‘ přihlásilo se více bývalých katolíků“.¹⁸⁴ V Pšovce pak v letech 1920 ani 1921 farní kronika žádnou činnost Církve československé nezaznamenává.

Závěrem je možno říct, že Církev československá, ačkoliv byla v celostátním měřítku velmi agilní, v Mělníku v době přestupového hnutí působila pouze nepřímo, měla jenom nevelké úspěchy a ani v pozdější době se tam příliš neetablovala.

4.2.2 Českobratrská církev evangelická

Evangelický sbor měl v Mělníku v roce 1918 nedlouhou tradici. Od roku 1896 tam byl stavěn evangelický kostel, následujícího roku byl posvěcen, čímž na Mělníku vznikl reformovaný sbor.¹⁸⁵ V oblasti Mělnicka byla evangelická tradice a působily tu

182 FÚ Mělník, Liber memorabilium Mělník, II. 1852-1973, zápis z r. 1920, s. 122.

183 K přednášce spisovatele Boh. Zahradníka-Brodského. *Mělnické listy*. 2. 1. 1920, II., č. 1, s. 2.

184 FÚ Mělník, Liber memorabilium Mělník, II. 1852-1973, zápis z r. 1921, s. 122.

185 REJCHRT, Oldřich. 110. výročí mělnického evangelického kostela. In: PFANNOVÁ, Hana. *Takový zástup svědků*. Mělník: Farní sbor Českobratrské církve evangelické, 2007, s. 5-13, s.10.

starší sbory v Nebuželích, ve Vysoké, v Libiši, Mělnickém Vtelně a Krabčicích.¹⁸⁶ Od roku 1902 do r. 1919 v mělnickém sboru jako farář působil známý teolog František Žilka.¹⁸⁷ V době přestupového hnutí zde byl farářem jeho nástupce Josef Kantorek. Jeho názorový profil v té době známe, protože přispíval do Kostnických jisker. Onen principiální odpor proti Římu, jímž se přestupové hnutí vyznačovalo, mu nechyběl. Byl toho názoru, že český národ je vůči Římu zaměřen ze své podstaty více než národy jiné: „V českém prostředí, více než kde jinde znamená osvobození duše lidu zásadní odboj proti Římu. Tak jen porozumíme, proč všechny pokusy kulturního rozkvětu národního osamostatnění, náboženského obnovení, vědeckého rozmachu měly jeden společný znak: ostré zahrocení proti Římu. Od dob Husových podnes.“¹⁸⁸

V přestupovém hnutí se evangelický sbor angažoval silně, zřejmě ovšem pouze formou přednášek. V zápisu jednání presbyterstva 20. března 1921 čteme: „Farář Kantorek podal obšírnou zprávu o přestup. hnutí před sčítáním lidu. Schůze i akce konána ve spojení s Vol. Myšlenkou a social. bezvěrci, farář přednášel i na vesnicích a jeho přítomnost měla vliv i na ton a obsah řečí řečníků Vol. Myšlenky a soc. bezv. Hnutí bylo rázu informačního. Rozšířeno množství letáků, brožurek. Výsledek je uspokojivý: circa 500 a více je přístupů. Hnutí bude přirozeně věnována stálá pozornost. Budou pořádány přednášky v městě (básník Rokyta, prof. Rádl, prof. Linhart) i po venkově.“¹⁸⁹ Evangelíci proto chápali přestupové hnutí jako aktivitu, která má pokračovat i po sčítání lidu.

V místním chrámu se také konala série přednášek, jejich obsah je však znám pouze z nepřilíš podrobných referátů v tisku. Z nich se zdá, že přednášky nebyly primárně protikatolické, ačkoliv tento osten v nich nechyběl. 16. ledna 1921 přednášel plzeňský evangelický farář Machotka o svém působení mezi dělnictvem. Z novinového referátu není jisté, zda brojil proti Římu, ale jeho slova v tomto smyslu působila alespoň nepřímě, protože vybízel, aby byly hojně rozmnoženy řady českých bratří.¹⁹⁰ Pravděpodobně větší událostí byly dvě přednášky, které 23. a 27. ledna uskutečnil prof. Fran-

186 TAMTÉŽ, s. 6.

187 PFANNOVÁ, Hana. *Takový zástup svědků*. Mělník: Farní sbor Českobratrské církve evangelické, 2007, s. 46.

188 KANTOREK, Josef. Procitnutí duše. *Kostnické jiskry*. 2. 7. 1920, II. (V.), č. 26, s. 151.

189 Sbor ČCE Mělník, signatura III-B-12, Protokol schůzí staršovstva II., zápis z 20. března 1921.

190 Mělník. *Mělnické rozhledy*. 27. 1. 1921, III., č. 4, s. 2.

tišek Žilka. Předmětem jeho řeči byly mírové kongresy a světový sjezd křesťanských církví. Žilka odsoudil Řím, který se na této iniciativě odmítl podílet: „Nic nemůže bezduchou církevnost nenáboženské činnosti Říma více charakterisovat.“¹⁹¹

Z výše citovaného zápisu staršovstva je zřejmé, že místní sbor patřil k těm, které se proti katolické církvi spojily i s bezvěreckými, a tedy s evangelictvím neslučitelnými organizacemi. Zda farář skutečně ovlivnil bezvěrecké a socialistické řečníky, není známo, jelikož se prameny svědčící o tom nedochovaly. Avizovaná přednáška básníka Jana Rokyty (pořádaná 24. dubna 1921 v evangelickém chrámě) ovšem potvrdila, že sbor na evangelickém vyznání zřejmě příliš nelpěl, když propůjčil své prostory k hlásání panteismu. Podle novinového referátu Rokyta tvrdil, že jsme „součástíou Věčného Ducha, že i náš bližní, národ, lidstvo, vesmír jsou nejen projevy, ale přímo částmi všeobsláhlého Stvořitele.“¹⁹²

Pokud jde o počty přestupů, ve sborovém archivu nalezneme dva odlišné údaje, které ovšem tvrzení o přibližně 500 přestupech zcela nepotvrzují. „Kniha přístupů a odstupů“ podává následující čísla: Zatímco v letech 1911-1918 přistoupilo do církve průměrně sedm osob ročně, v roce 1919 již 33, v roce 1920 pak 105 a v roce 1921 – v době sčítání – již 471 osob. V následujícím roce je nových věřících jen 65 a do konce roku 1928 již nikdy nepřekročí číslo 146. Přístupy v roce 1921 nebyly rovnoměrně rozloženy – v lednu 11 přístupů, v únoru 378, v březnu 26 a v dubnu 5.¹⁹³ Z toho lze vyvodit, že po vzniku republiky se vstup do církve stal častějším. Ačkoliv zpočátku nebyl nárůst vysloveně dramatický, skokové zvýšení v únoru 1921 je nepochybně dokladem o vlivu přestupového hnutí a je patrné, že k silnější reakci na přestupové hnutí došlo mezi lidem až velmi krátce před samotným sčítáním.

V přestupovém hnutí byl kladen důraz na kvantitu příslušníků, a proto nepřekvapuje, že z nových členů se nestali horliví věřící. Již 12. března 1921 tak staršov-

191 Mělník. *Mělnické rozhledy*. 10. 2. 1921. III., č. 6, s. 2.

192 Náboženská zpověď. *Mělnické listy*. 29. 4. 1921, III., č. 18, s. 2

193 Sbor ČCE Mělník, signatura III-B-1, Kniha přístupů 1902-1945. Všechna tato čísla se ovšem stávají nespolehlivými v důsledku zápisu v knize protokolů staršovstva z roku 1922, kde se praví: „Podle výkazu okr. polit správy bylo loni přistouplých 575, ale po přesném zjištění bude počet přistouplých ještě značně vyšší.“ Sbor ČCE Mělník, signatura III-B-12, Protokol schůzí staršovstva II., s. 172. Jak vysvětlit tuto nesrovnalost? Naší hypotézou je, že mnoho občanů zřejmě ohlásilo změnu vyznání politické správě, ale už ji neoznámilo evangelické církvi, takže nemohli být zapsáni v knize přístupů. Je-li tomu tak, pak by to svědčilo o tom, že jejich příslušnost k ČCE byla pouze matriková.

stvo bylo nuceno konstatovat: „Bohužel, že se vzrůstem číselným nestoupá stejně zvroucnění života vnitřního; návštěva chrámová by mohla býti lepší. Dobročinnost je značná, ale je třeba ještě větší. Doporučuje se osobním stykem působiti na nové členy.“¹⁹⁴ Že nešlo o momentální pocit, prozrazuje zápis z 9. března 1924: „Trvale rostoucí přístupy nutí sbor náš více obírat se nábož. otázkou nových členů. Jisto, že mnozí z nových údů i po přístupu zůstávají stranou našeho života. Staršovstvo uvažuje o nápravě a má návrh přijetí učiniti závaznější a zodpovědnější. S vnitřním životem souvisí otázka kázně. Nábož. sbor bez kázně zvlažní a zevšední. I po této stránce nutno v círk. životě pokusiti se o zlepšení.“¹⁹⁵

Při shrnutí činnosti Českobratrské církve evangelické v Mělníku můžeme připomenout, že tato církev se v přestupovém hnutí angažovala formou kázání a pořádáním přednášek. Uvědoměle užívala termínu „přestupové hnutí“, sčítáním lidu však pro ni angažování se pro přestupy neskončilo.

4.2.3 Volná myšlenka

V době přestupového hnutí nebyla v Mělníku organizace Volné myšlenky ještě založena. Činné bylo pouze sdružení v nedalekém Mšeně, které v roce 1920 uskutečnilo sedm přednášek ve svém okolí, z toho dvě v obcích blízko Mělníka (Nebužely, Byšice)¹⁹⁶. Ani týdeník Volná Myšlenka nepodává od ledna 1921 až do doby sčítání žádné zprávy o životě v Mělníku. Bylo by přesto chybou vyvozovat z toho, že Mělník byl od působení Volné myšlenky izolován. Místní organizace tam byla založena krátce po sčítání, a sice 6. března¹⁹⁷, takže již v době přestupového hnutí tam jistě působili její sympatizanti. Dále tam tam přednášeli pražští členové Volné myšlenky a konečně je doloženo, že pokrokové politické strany tam prosazovaly celostátní kampaň Volné myšlenky. Mělnické i mšenské sdružení má fondy ve Státním okresním archivu Mělník, ty však nejsou použitelné, protože obsahují archiválie teprve od roku 1922.

194 Sbor ČCE Mělník, signatura III-B-12, Protokol schůzí staršovstva II, zápis z 12. března 1921.

195 Sbor ČCE Mělník, signatura III-B-12, Protokol schůzí staršovstva II., zápis z 9. března 1924.

196 Mšeno. *Mělnické rozhledy*. 6. 1. 1921, III, č. 1, s. 2.

197 Přátelská schůzka k založení sdružení Volné Myšlenky v Mělníku. *Mělnické rozhledy*. 10. 3. 1921, III., č. 10, s. 2.

V hotelu Stádník se 6. února konala přednáška s názvem „Sčítání lidu a naše povinnost“. Přednášejícími byli Karel Pelant, redaktor listu *Volná Myšlenka*,¹⁹⁸ a redaktor Hladký z Prahy (toho se nepodařilo identifikovat). Novinový referát shrnuje obsah přednášky takto: „Red. Pelant ukázal, že dějiny církve jsou dějinami násilí na svobodném myšlení, ukázal, jak z demokratického učení Kristova vytvořila církev organizaci k ovládnutí lidstva, systém podobný vládám císařů. Učení Kristovo znetvořeno a kdo se ozval po nápravě, toho Řím mocí rozdrtil. To zakusil na svém těle zejména náš národ. (...) Ani dnes Římané nelení. Čekají, až přijde jejich doba. Český člověče, který Římu nevěříš, chceš se mu jen z pohodlí, z lehkomyšlnosti zapsati, chceš posílit jeho řady, aby i za tebe mohl potom klást požadavky? Chceš přivolat vzrůstem Říma návrat Habsburků? – Uvažuj, přemýšlej o tom, než sčítací arch vyplníš, a jednej!“¹⁹⁹ Z tohoto referátu, na který jsme odkázáni, je zřejmé, že obsahově se přednáška neodchylovala od již dříve citovaných vyjádření. Měla ovšem úspěch, neboť referent konstatuje: „Po schůzi řada osob vystoupila z církve nebo přestoupila.“²⁰⁰

V Mělníku byl také učiněn pokus přesvědčit obecní zastupitelstvo, aby zaštitilo výše popsanou plakátovou kampaň *Volné myšlenky*. Na jednání zastupitelstva dne 4. února to navrhl náměstek starosty Pokorný, svou žádost odůvodnil tím, že „má za to, že každý dobrý Čech, který neschvaluje, co v minulosti církev římská nám učinila, a který v nitru učení jejímu nevěří, poctivě vyvodí z toho své důsledky, a řekne, že nemůže být členem církve, která osvědčila se jako kulturní a hospodářská utlačovatelka národa Českého“. Návrhu oponoval Dr. Helcl za Československou národní demokracii, který podle protokolu prohlásil, že „rozchází se s návrhem z příčin methodických. Na občanstvo nemá se činit nátlak aby překotně a do určitého termínu súčtovalo s Římem. Věc má dozrát. Věc není jednoduchá, a nemá se jí propůjčovat forma politického boje. Je to věc hlubokého významu. Doporučuje se tu linie vývojová. Také překotnou akcí udržuje se v občanstvu revoluční duch, nám však jde o to, aby již nastal klid a aby věci vyrovnaly se krokem.“ (Tento rozpor mezi oběma politickými

198 Pro jeho působení v přestupovém hnutí srov. PELANT, Karel. K Pekařově článku. *Volná Myšlenka*. 20. 2. 1921, XII., č. 8, s. 5-6.

199 Veřejná schůze. *Mělnické rozhledy*. 10. 2. 1921, III., č. 6, s. 2.

200 TAMTÉŽ.

stranami je možno sledovat na stránkách novin.) Proti návrhu vystoupil městský radní Čumpelík, který upozorňoval, že tato otázka nepatří do kompetence samosprávného sboru. Dodal, že „je přesvědčen, že náboženství římsko katolické bude slavit ještě své triumfy, a že ti, kteří je dnes opouští, budou je hledat.“ Náměstek starosty Balík taktéž upozornil, že podle jednacího řádu není možno o věci rozhodovat, že je možno pouze hlasovat o pilnosti návrhu, debatovat o něm a případně ho doporučit městské radě k rozhodnutí. Bylo proto hlasováno o pilnosti návrhu, což bylo poměrem 18 ku 16 hlasům schváleno.²⁰¹ Městská rada věc projednala 11. února a uznala se za nekompetentní zabývat se návrhem, proto ho odložila.²⁰²

Pokud by plakátová propagace Volné myšlenky byla schválena, nebylo by to ojedinělým případem, v sousední Pšovce se tak totiž stalo.²⁰³ Tam se ovšem faráři podařilo hned druhý den dosáhnout toho, že plakáty byly přelepeny.²⁰⁴ To snad svědčí o tom, že duchovní správa měla určitou váhu, zvláště když mohla poukázat na to, že zastupitelstvo překročilo svou úřední kompetenci.

Shrnutí: Volná myšlenka sice v Mělníku neměla utvořenou vlastní organizaci, přesto v něm působila, zvláště tím, že uspořádala přednášku. Její pokus získat oficiální záštitu nad plakátovou akcí nebyl úspěšný. Informace o případných jiných akcích (zřízení přestupové kanceláře, podomní agitace) nebyly zjištěny.

4.3 Postoj římskokatolické duchovní správy

Území Velkého Mělníka bylo rozděleno mezi dvě farnosti: Proboštsví Mělník a farnost Pšovka.²⁰⁵ Pro obě tyto farnosti jsou ze zkoumané doby dochovány kroniky, s nimiž zde budeme pracovat. Bohoslužby byly slouženy také v místním kapucínském

201 SOkA Mělník, Archiv města Mělník, oddíl spisy, inv. č. 23, Zápisy obecního zastupitelstva 1919-1921, zápis o schůzi 4. února, fol. 284v-285.

202 SOkA Mělník, Archiv města Mělník, oddíl spisy, inv. č. 62, Zápisník schůzí městské rady 1920-1921, č. j. 528.

203 „Zvolení zástupci obce = zastupitelstvo se usneslo, aby občanstvo bylo vyzváno k odpadu od církve a vyvěšeny byly také velké plakáty vydané Volnou Myšlénkou a podepsané starostou Adolfem Bursou a Jaroslavem Štástkem a obecním razítkem opatřené, které vyzývaly k odpadu.“ FÚ Mělník, Liber memorabilium Pšovka, 1792-1987, zápis za rok 1921.

204 TAMTÉŽ.

205 SOkA Mělník, FÚ Mělník, bez inv. č., katalog duchovenstva pro rok 1920, s. 174, s. 177.

klášteře, ale o jeho pastoračním působení nejsou dochovány žádné písemné prameny.²⁰⁶

Reformní hnutí v Mělníku sice nescházelo, fungovala tu místní skupina Jednoty katolického duchovenstva československého (předsedou byl řepínský farář Emil Stárka), z jejího působení se však dochoval jediný fragment – lístek se zápisem ze schůze konané dne 9. července 1919, na níž všichni přítomní členové hlasovali pro reformní program (nepřítomní poslali souhlas písemně).²⁰⁷ Není ovšem znám seznam členů skupiny. Souhlas s reformním programem není proto dostatečný, abychom z něj mohli vyvozovat soudy o smýšlení místních kněží.

Literatura neuvádí žádné případy ničení sakrálních památek ani násilností po roce 1918. Místní historik František Purš připisuje tehdejšímu mělnickému proboštovi Josefovi Šlechtovi zásluhu, že se snažil chránit církevní památky před projevy „ducha tehdejší doby“.²⁰⁸

Na základě zápisů v mělnické a pšovecké farní kronice můžeme říct, že místní duchovní nahlíželi na náboženské poměry po roce 1918 kriticky, což ale vůbec není překvapující. Změna společenských poměrů po roce 1918 zřejmě musela být pro katolického duchovního šokem. Pšovecká kronika zachovala bolestné postesknutí P. Václava Martinovského: „Co ohledně *nábožensky-mravního života* místního nezhubila válka, *dobíjí* nynější ‚svoboda‘. Mám za to, že stačí ku charakterisice toho místo dlouhého vypisování, zaznamenám-li, že, jsa zvyklý dobrým, náboženským poměrům v ‚Němcích‘, kde jsem přes 20 let dlel, zvláště pak v posledním svém působišti, Jetřichovicích-Dittersbachu u České Kamenice, a nemoha déle snést náboženské lhostejnosti dospělých i školních dětí, ač obojí mi v osobním styku přívětivě vycházeli vstříc, odcházím 1/10 1919 nervově rozrušen do pense. – Psáno v pamětný den svatého Václava, dědice země české, 1919. Svatý Václave, nedej zahynouti nám, ni budoucím!“²⁰⁹

206 V SOKA Mělník se nachází fond „Kapucínský klášter Mělník“, který byl prozkoumán s negativním výsledkem.

207 LA PNP, Jednota katolického duchovenstva, bez inv. č., zápis o schůzi mělnické skupiny 9. 7. 1919.

208 PURŠ, František. *Náš Mělník*. Mělník: Město Mělník, 2010, s. 49.

209 FÚ Mělník, Liber memorabilium Pšovka, 1792-1987, zápis z r. 1919.

Lze litovat, že farář Martinovský nepopsal konkrétněji, jakým způsobem se ona náboženská lhostejnost projevovala, když byla důvodem jeho nervového rozrušení. Můžeme tu však vidět důkaz toho, že již před zahájením hlavní vlny přestupového hnutí lid nábožensky nežil. Martinovského nástupce Václav Slavík mohl v roce 1923 uvést, že ke svátostem ročně přistoupí nanejvýš 80-100 dospělých osob za rok.²¹⁰ Vzhledem k tomu, že po přestupovém hnutí bylo ve farnosti Pšovka 1981 katolíků,²¹¹ to není mnoho a je z toho patrné, že ti, kteří po sčítání lidu v církvi zůstali, nebyli příliš horliví.²¹²

Katolická duchovní správa byla zřejmě v rukou věrně smýšlejících kněží, protože ani v jedné z obou dochovaných kronik nenajdeme sympatie pro reformní a později schismatické hnutí. Autoři kronik se vyjadřují pouze o chodu duchovní správy či o potížích pastorační, nemají zájem proměňovat církve. Tuto skutečnost snad lze chápat jako svědectví o tom, do jaké míry se kněží v pastorační reformami skutečně zabývali, a snad i jako určitý korektiv představ o smýšlení kléru, které bychom mohli získat, kdybychom četli pouze program Jednoty katolického duchovenstva nebo dokumenty Ohniska nebo Klubu reformních kněží.

Václav Slavík zhodnotil atmosféru po válce takto: „Nešťastné hnutí kněží reformistů vedlo toho roku 8. ledna k založení schismatické církve, která po celý rok pod lesklým titulem ‚československá církev‘ štvála proti římsko-katolickému náboženství a vybízela k odpadům, což se jí na mnohých místech opravdu dařilo.“²¹³ Aktivitu Církve československé nazval „nestoudnou agitací“ a připojil k tomu chmurnou – a poněkud tajuplnou – předpověď: „Jest se obávati, aby takové bouře nebyly předzvěstí nové Bílé Hory – dějiny se opakují.“²¹⁴ Příčiny odpadů viděl tento kněz jednak ve válce (tedy zřejmě v určité anomii v důsledku materiálního i morálního zbídačení válkou), jednak v „materialistickém a volnomyšlenkářském smýšlení“.²¹⁵ Podobné svědectví obsahuje mělnická kronika: V zápisu z roku 1920 jsou lidé, kteří

210 TAMTÉŽ, zápis z r. 1923.

211 TAMTÉŽ.

212 Počet osob, které chodily do kostela, byl pravděpodobně o něco vyšší. Předpokládáme, že existovali věřící, kteří nechodili ke zpovědi a sv. přijímání, ale alespoň nedělní mši sv. navštěvovali.

213 FÚ Mělník, Liber memorabilium Pšovka, 1792-1987, zápis z r. 1920.

214 TAMTÉŽ.

215 TAMTÉŽ.

vystoupili z církve, titulováni jednoznačně jako „odpadlíci“. Ti se rekrutují z těch, „kteří v srdci dávno se již s vírou každou rozešli.“²¹⁶ Jasný odsudek stíhá i Volnou myšlenku: Její činnost ve škole je „zhoubným dílem“ prováděným „pod rouškou laické morálky“.²¹⁷

Římskokatolická duchovní správa nebyla vzhledem k přestupovému hnutí pouze odevzdaným pozorovatelem. Mělnická kronika sděluje, že „duchovní správa veřejnými schůzemi, rozšiřováním letáků, kázáním v kostele konala [v roce 1920] svou povinnost.“ Samozřejmě, že kázání v kostele příliš účinné být nemohlo, neboť mnozí z těch, na něž přestupové hnutí cílilo, pravděpodobně do kostela na kázání nepřišli. O schůzích ani letácích nejsou dochovány informace. Jako příklad obrany proti útokům je příloze uveden satirický plakátek, který 22. ledna 1921 uveřejnil „Pražský večerník“, orgán lidové strany (viz příloha 3), a jenž samozřejmě nemůže být bez další komparace považován za reprezentativní.

Z kroniky nevyplývá, že by duchovní správci považovali přestupové hnutí za nějakou výjimečnou etapu, ale jejich stížnosti na protináboženské působení se objevují i v následujících letech. Roku 1924 se v mělnické kronice nachází stížnost: „Poměry v duchovní správě jsou celkem neradostné, jelikož stálá úporná agitace stahuje mnohé – ovšem už odumřelé k odpadu, takže odpadlých jest už plná třetina.“²¹⁸ A ještě dalšího roku: „Odpady od církve Katolické, které na čas utuchly, nastaly znovu a hlavně když zde má být založena duchovní správa vyznání českosl. a též v době volebních schůzí a štvanic a po nich, když v nich strana lidová uhájila své posice, kdežto všechny ostatní strany měly ztrátu. Vliv protináboženských agitací je znát i mezi bířmovanci školními i dospělými, mezi nimiž se agituje proti svátosti bířmování.“²¹⁹ Teprve roku 1929 si v pšovecké kronice můžeme přečíst první optimističtější poznámku: „V roce 1929 jeví se poněkud lepší nábož. život a návraty do církve jsou častější. Snad na přímluvu sv. Václava, jehož tisícileté jubileum katolický lid československý vděčně oslavuje.“²²⁰

216 FÚ Mělník, Liber memorabilium Mělník, II. 1852-1973, zápis z roku 1920.

217 TAMTÉŽ, zápis z roku 1922.

218 FÚ Mělník, Liber memorabilium Mělník, II. 1852-1973, zápis z roku 1924, s. 123.

219 TAMTÉŽ, zápis z roku 1925, s. 125.

220 FÚ Mělník, Liber memorabilium Pšovka, 1792-1987, zápis z r. 1929.

Autoři kronik si sice stěžovali na malé náboženské uvědomění místních obyvatel, ale nad hlubšími či trvalejšími příčinami tohoto stavu se nezamysleli. Taková diagnostika se nachází v konceptu dopisu litoměřickému biskupství, který sice pochází až z roku 1928, ale skutečnosti, o kterých se v nich hovoří, mají pravděpodobně dlouhodobý ráz, můžeme tedy předpokládat jejich platnost i zpětně pro rok 1921: „Nemoc, na kterou celý moderní svět a nejen republika československá stůně, je více méně patrný odpad od křesťanství a hrubý materialismus. Hlad po půdě! Tomu lidu platí slova starozákonního proroka: (Is, 29, 4) ‚De terra loqueris, et de humo audietur eloquium tuum; et erit quasi pythonis de terra vox tua, et de humo eloquium tuum mussitabit‘.²²¹ (...) Lid, který ještě od církve neodpadl, je přece proti církvi zaujat, v Římu vidí svého nepřítele; a v každém veřejném kroku kněze hledá záludné záměry, zvláště tam, kde sytil hlad svůj po půdě kostelními a farními pozemky, a kde bez veřejného mínění, jak dějiny dokazují, nezvítězí ani pravda, ani spravedlnost. [na okraji připsáno: leda až po smrti]“²²²

Jako podstatné informace lze závěrem vytknout, že místní kněží hodnotili náboženské poměry po roce 1918 velmi kriticky, že však mělnická duchovní správa nebyla pasivní, ale snažila se o aktivní obranu.

4.4 Role místního tisku

Do první světové války existovalo v Mělníku několik regionálních tiskových titulů, žádný z nich však nepřečkal konec první světové války.²²³ Po roce 1918 vycházely pouze dva týdeníky, a to *Mělnické listy* a *Mělnické rozhledy*, nebyly však nezávislé. *Mělnické listy* vyšly poprvé 11. dubna 1919, reprezentovaly Československou národní demokracii, jejich šéfredaktorem byl zkušený novinář Jan Anděl²²⁴ (před válkou vydával na Kladně protikatolický a protidynastický týdeník *Nový Havlíček*, v Mělníku pak *Mladé Podřipsko*²²⁵). *Mělnické rozhledy* vycházely od listopadu 1919 a jejich vy-

221 „Ze země budeš mluvit, tvá řeč přidušeně zazní z prachu. Tvůj hlas bude znít ze země jako hlas ducha zemřelých, z prachu bude řeč tvá sípat.“ (Český ekumenický překlad)

222 SOKA Mělník, FÚ Mělník, karton č. 9, Varia 1896-1945, bez inv. č., koncept dopisu ordinariátu v Litoměřicích na základě pastorální konference konané 6. září 1928.

223 Např. *Mělnické listy* (1897-1904), *Mladé Podřipsko* (1905-1916), *Obzor* (1907-?). ZUBÍK, Jiří. Stručný přehled tisku na Mělnicku od roku 1864 do roku 1998. In: *Vlastivědný sborník Mělnicka III.*, Okresní muzeum Mělník, 1999, s. 48-60, s. 49.

224 TAMTÉŽ, s. 51.

225 TAMTÉŽ, s. 49.

davatelem byl okresní výkonný výbor Československé strany socialistické (sídlem redakce však byla Mladá Boleslav).²²⁶

Oba týdeníky měly po čtyřech stranách, ale *Mělnické listy* byly tištěny na větším formátu, a proto obsahovaly více informací. I jejich charakter byl rozdílný: v *Mělnických listech* se objevovaly delší a závažnější články, kdežto *Mělnické rozhledy* se profilovaly spíše populárněji. Náklad není ani u jednoho z periodik znám.

Mělnické rozhledy i *Mělnické listy* věnovaly přestupovému hnutí živou pozornost. Vezměme v úvahu, že redakce vyjadřuje své stanovisko nejen za pomoci článků k tématu, ale i selekcí zpráv o místním dění. Náplň místní rubriky byla u obou listů velmi podobná a lokálky v nich byly otiskovány víceméně v totožném znění. Obě redakce spolu vedly kvůli postoji k přestupovému hnutí malicherné spory.²²⁷ Význam těchto konfliktů není třeba přeceňovat, jelikož střety mezi oběma listy byly ve dvacátých letech chronickým jevem.²²⁸ Proto se touto polemikou nebudeme podrobně zabývat, postačí, když zde uvedeme, že jádrem konfliktu byl odlišný postoj k podpoře přestupového hnutí. Oba listy reflektovaly zájmy svých vydavatelů, které byly vyjádřeny v zápisu o jednání v otázce podpory plakátové kampaně Volné myšlenky.

4.4.1 Mělnické rozhledy

Redakce tohoto listu si ve zkoumaném období udržela jednoznačně antiklerikální stanovisko. Náboženskou otázkou se zabývá v řadě lokálek a v několika úvahách, v nichž jsou představeny různé motivy pro výstup z církve.

13. ledna vyšla úvaha B. Romanovského „Dříve a letos“. Smysl článku je spíše obecně výchovný – autor chce vyburcovat veřejnost k tomu, aby po třistaleté porobě změnila smýšlení, vytvořila uvědomělý duševně žijící národ a aby se nespokojovala jenom s povrchní zábavou a pasivním členstvím v pokrokových organizacích. Občané si bohužel hledí spíše zábavy, přičemž autor se zjevnou škodolibostí zařadil mezi zábavní podniky i kostel: „Hospody, kostel, taneční zábavy – to táhne –, ale přednáška,

226 TAMTÉŽ, s. 51.

227 Viz např. „S pravdou ven!“ *Mělnické listy*, 18. 2. 1921, III., 4. 8, s. 2.

228 BAŽANT, Zdeněk. KILIÁN, Jan et al. *Mělník*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 285-308. Dějiny českých, moravských a slezských měst, s. 289.

čítárna – ne!“ Vlastním důvodem k opuštění církve však je, že katolická církev je naším „odvěkým nepřítelem“. Ženy mají přestat chodit navštěvovat kostel nejen z národních důvodů, ale i kvůli své emancipaci – jsou totiž nyní rovnoprávné s muži, a proto mají stejně jako muži budovat českou budoucnost: „A české dívky, ženy, matky? Většinou plní kostely, pomáhajíce udržovat při moci a síle našeho odvěkého nepřítele církev římskou –, nesnažíce se pochopiti a uvědomiti si, co vše jim osvobozená vlast dala za práva a povinnosti. Jsou rovnoprávný s muži, povinností jejich proto je, spolupracovat na lepší budoucnosti národa, mají vychovat příští generace česky a lidsky. To ale chápe dnes dosud jen malé ještě procento českých žen a dívek. A řekne-li jim někdo něco proti jejich dosavadnímu neplnění povinností vůči národu a vlasti, se zlou se potáže.“²²⁹ Romanovského článek proto potvrzuje hypotézu z úvodní studie této diplomové práce, že příslušnost ke katolické církvi mohla být chápána jako zrada na národu.

Romanovský nevysvětluje, proč je Řím tak zcela nepřijatelný, zjevně otázku považuje za uzavřenou. Nosnějším textem je dlouhý článek „Náboženství, církev a sčítání lidu“, který vycházel na pokračování od 4. do 6. čísla, který lze považovat za jakési programové prohlášení *Mělnických rozhledů* a jehož autorem je pravděpodobně zodpovědný redaktor Václav Krajník (šifra „K.“). Argumentačně je text ucelený, dobře uspořádaný a srozumitelný, není založen na skandálních událostech ze života církve, ale na obecných rysech její praxe a nauky, což lze jistě hodnotit pozitivně, na druhou stranu je velmi sugestivní (autor se obrací na čtenáře v druhé osobě a tyká mu) a katolická církev je tu opět líčena zcela černobíle. Důvodů k vystoupení z římské církve před sčítáním je podle autora několik. V první řadě je to otázka vnitřní pravdivosti každého občana, tedy povinnost nehlásit se k něčemu, čemu sám nevěří: „Dříve se celkově žádný o tvé vnitřní náboženské přesvědčení nestaral, lživost církevní příslušnosti táhla se s tebou jako zbytek neblahé doby rakouské, dnes ale jsi povinen objeviti se před veřejností bez přetvářky, tvůj národ žádá přímo od tebe, abys, sám jsi vnitřně pravdivý, pomohl vytvořiti lepší život národní. Buď ubezpečen, že ten, kdo tak snadno lže sám sobě a kdo tak snadno z povrchních ohledů a rodinných důvodů své přesvědčení zapírá, že ten není dosti silným, aby byl pravdivým a důsledným

229 ROMANOVSKÝ, B. Dříve a letos. *Mělnické rozhledy*. 13. 1. 1921, III., č. 2, s. 1.

i v jiných otázkách životních.“²³⁰ Dále se upozorňuje, že chce-li někdo bojovat proti klerikalismu, musí, aby byl pravdivým, bojovat i proti církvi jako takové: „Nebo katolicism, ten už dávno přestal býti náboženským úsilím o zušlechtění člověka a stal se politickou organisací a mocenským útvarem, Katolicismu náboženská hnutí lidské duše jsou jen vhodnými prostředky k získání církevní nadvlády. *Důsledky katolicismu jsou vždy a všude snahy klerikální.* [zvýraznění J. N.]“²³¹ Katolická církev působí antidemokraticky, je oporou absolutismu: „Lid katolický nesmí svobodně myslet, protože za něho přemýšlí kněz a hranice myšlení určuje církev. Jak hranice volnosti myšlení vypadají, ukazují indexy a syllaby papežů, kterými prokleta moderní vzdělanost, pokrok, moderní literatura, svoboda náboženství, kultu a tisku. Moderní demokracie je katolicismem naprosto zavržena (oběžník papeže Pia X. z 25. VIII 1910).“²³² Řím byl konečně vždy nepřítelem našeho národa: „Naše dějiny jsou nejlepší protiřímskou čítkou“.²³³ Za kuriozitu můžeme považovat tvrzení, že národní buditelé byli evangelíci nebo vyslovení protivníci Říma,²³⁴ čímž je popřena aktivita venkovského kléru v národním obrození. Z protičeského a protidemokratického zaměření církve vyplývá velmi konkrétní hrozba, že pokud by církev byla silná, došlo by k obnovení Rakouska a znovunastolení Habsburků.²³⁵

Autor se nespokojuje s kritikou Říma, ale naznačuje také pozitivní program, jak urovnat škody Římem způsobené. Tvrdí, že nad katolictvím nelze vyhrát pouhým antiklerikalismem, což dokládá příkladem Francie, v níž se taková taktika minula cílem. Dovolává se Masaryka a dokládá, že proti klerikalismu lze bojovat jen čistým a ryzím náboženstvím. Nespecifikuje ovšem, o jaké náboženství má jít (byť jinde příznivě hodnotí protestantismus²³⁶), avšak jako socialista tvrdí, že „socialism musí přemoci Řím vyšším náboženstvím.“²³⁷

V předvečer sčítání lidu (10. února) vydaly Mělnické rozhledy svolání ke čtenářstvu. Vzhledem k jeho účelu nepřekvapí, že je nesen patetickým a exaltovaným

230 „K.“. Náboženství, církev a sčítání lidu. *Mělnické rozhledy*. 27. 1. 1921, III., č. 4, s. 1.

231 TAMTÉŽ.

232 „K.“. Náboženství, církev a sčítání lidu. (Pokračování). *Mělnické rozhledy*. 3. 2. 1921, III., č. 5, s. 1.

233 TAMTÉŽ, s. 2.

234 TAMTÉŽ.

235 TAMTÉŽ.

236 TAMTÉŽ.

237 TAMTÉŽ.

tónem a podává proticírkevní argumentaci ve zhuštěné podobě; tím je pro historika velmi cenným. Je téměř totožný se zmiňovaným provoláním Volné myšlenky, byť se od něj místy odlišuje. Čtenář si má před sčítáním lidu plně uvědomit, že jde o vpravdě historický okamžik. Bez emancipace od církve by totiž národní osvobození bylo neúplné, a proto: „Den sčítání lidu v republice československé nechť je dnem velikého sčítování s úhlavním nepřítelem národa i pokroku, ať je dnem opravdového třídění duchů!“ V takové chvíli se nikdo nemůže skrýt před zodpovědností: „Chceš být vpočten co příslušník té společnosti, jež upálila Husa, jež vyhlašovala proti tvým předkům vyhlazovací křížácké výpravy a přivedla tvůj národ po katastrofě bělohorské na pokraj záhuby? (...) Přihlásíš se na sčítacím archu jako potomek ne Husův a Žižkův, nýbrž jezovity Jiřího Plachého a paliče českých knih Koniáše?“ Od provolání Volné myšlenky se Mělnické rozhledy odchyľují tím, že připojují doporučení, aby si čtenář dle libosti vybral z nekatolických alternativ, z nichž jsou jmenovány: českobratrské evangelictví (návaznost na Husa, Chelčického a Komenského), československé vyznání (doporučováno těm, kterým se líbí obřady!) a konečně bezvyznání.²³⁸

Je překvapující, že bezprostředně po sčítání neuveřejnil list téměř žádnou reakci. Bilancující text se objevil teprve 3. března (tedy ve třetím vydání *Mělnických rozhledů* po 15. únoru). Napsal ho Josef Nypl, jednatel mělnické Volné myšlenky.²³⁹ Ten v něm zdůraznil, že přestupové hnutí nesměřovalo proti náboženství, ale proti církevnictví. Současně si připouští, že jsme teprve na počátku, že v duších našich obyvatel stále ještě působí stará morálka. Přesto považuje sčítání za triumf: „Lid náš přemýšlel, soudil a odsoudil. Odsoudil Řím. Je radostno mysliti na tisíce a statisíce českých lidí, kteří rozhodli se proti Římu.“²⁴⁰

4.4.2 Mělnické listy

Ve zkoumaném období se *Mělnické listy* profilovaly jako konkurent *Mělnických rozhledů* a právě v otázce postoje k přestupovému hnutí vedly redakce obou novin na svých stránkách spory. Stanovisko redakce bylo poněkud rozporné, protože deklarovala poměrně jasně svoje stanovisko, ale ve svých člancích ho neudržela. Vy-

²³⁸ Lide Český! *Mělnické rozhledy*. 10. 2. 1921, III., č. 6, s. 1.

²³⁹ Přátelská schůzka k založení sdružení. *Volné Myšlenky* v Mělníku. *Mělnické rozhledy*. 10. 3. 1921, III., č. 10, s. 2.

²⁴⁰ NYPL, Josef. K další práci. *Mělnické rozhledy*. 3. 3. 1921, III., č. 9, s. 1.

davatelem listu byl Jan Anděl, člen Volné myšlenky,²⁴¹ a proto následující rozbor osvětluje i činnost této organizace.

Programové prohlášení k přestupovému hnutí bylo vydáno 11. února 1921. Šlo o usnesení schválené na schůzi mělnické organizace národní demokracie. Nejprve je v něm zavrženo katolické náboženství jako škodlivé, a to z mnoha důvodů: Katolicismus nám v minulosti způsobil újmy, vede k absolutismu, hierarchický princip není nic jiného než aristokratismus, od věřících se požaduje slepá víra a církevní naukou je podporována hospodářská i sociální nerovnost. Katolická církev je nadto zbudována na víře v zázraky, přičí se duchovnímu pokroku a je nereformovatelná. Ovšem jiná křesťanská vyznání jsou na tom v tomto ohledu podobně, a proto je nelze doporučit jako alternativu ke katolické víře – při hodnocení protestantismu nejsou rozhodující historické důvody, podstatné je, že i protestantismus stojí v protikladu k racionalitě.

Národní demokraté ovšem tvrdí, že jakkoliv sympatizují s protiřímským smýšlením, přesto odmítají donucování k formálnímu výstupu – to by podle nich bylo jenom církevnictví s opačným znaménkem: „Řím – všecko církevnictví – překonáme v sobě každý sám, jestliže je překonáme duchově a doopravdy, nikoliv jen podle jména. (...) Proces duchového přerodu nelze činiti závislým na určitém termínu (sčítání lidu, 6. červenec a p.); takové počínání maří soustavnou uvědomovací činnost jednotlivce i celku, vnáší zmatek i neklid v občanstvo a nemá trvalého užitku.“ Autoři počítají s tím, že existují a budou existovat ti, kteří nedají přednost pokročilejšímu náboženství či církevní organizaci. Stejně tak vidí, že úlohu náboženství přebírají jiné formy identity – např. socialismus, demokratismus nebo sokolství. To považují za příznak duchovní krize, v níž už spatřují zárodek lepšího náboženství. Jaké resumé celého prohlášení slouží věta: „Otázky svědomí nedají se zajisté nadekretovati a dokonce už jich nelze řešit agitací.“²⁴²

Stylizace uvedeného prohlášení je kultivovaná a založená na věcných argumentech. *Mělnické listy* chtěly odmítat katolickou církev a brojit proti ní, a současně se vyhnout všemu nátlaku, neurčily však, kde leží hranice mezi tím, co je ještě agitace

241 Přátelská schůzka k založení sdruž. Volné Myšlenky v Mělníku. *Mělnické rozhledy*. 10. 3. 1921, III., č. 10, s. 2.

242 Prohlášení. *Mělnické listy*. 11. 2. 1921, III., č. 7, s. 1.

a co už donucování. Je pochopitelné, že deklarované stanovisko bylo náročné. V této souvislosti je případné, že i hlavní autor uveřejněné proklamace, vzdělavatel Sokola Dr. Helcl,²⁴³ uveřejnil téhož roku u příležitosti výročí staroměstské popravy článek, v němž tvrdil: „Jest tu však ještě druhý nepřítel, větší, a to jest Řím. My musíme účtovat i s druhým viníkem. V jeho rukou nemůžeme dosáhnouti plné svobody.“²⁴⁴ Význam deklarace byl navíc omezen i tím, že důvodem jejího vzniku mohlo být následování stranické linie, případně i snaha vymezit se vůči národním socialistům, a je sporné, nakolik prohlášení vystihovalo skutečné smýšlení přispěvatelů těchto novin. Konečně se musíme ptát, vůči jakému donucování se list vymezoval? Docházelo snad k případům násilí? Něco takového není v Mělníku doloženo.

Podle článku evangelického kazatele Šebesty z Peček (řečnil v Mělníku 13. února) se tento zdrženlivý postoj k přestupovému hnutí projevil tím, že místní organizace národní demokracie odmítla spoluúčast na agitační činnosti. Avšak nesetkala se se všeobecným souhlasem, 15 jejích členů dokonce kvůli tomu vystoupilo ze stranické organizace.²⁴⁵

Na stránkách Mělnických listů se nacházejí jak tolerantní články, tak i militantní. Uveďme proto několik příkladů z obou těchto skupin.

Tolerantní postoj vyjádřilo nejprve sokolstvo ve svém věstníku (pravidelná rubrika) článkem „Tyrš o politice a náboženství“ z 11. února, v němž je připomenuto, že Tyrš se vyslovoval pro konfesní svobodu.²⁴⁶ Ze strany Sokola je to jediné vyjádření k náboženské otázce a ani z jiných otištěných příspěvků není zřejmé, že by se Sokol v přestupovém hnutí nějak angažoval.

Mělnické listy otiskovaly i populárně vzdělavatelské články, v nichž seznamovaly čtenáře s názory autorit a klasiků (Palacký, Havlíček-Borovský, Masaryk), případně přetiskovaly úryvky z jejich děl.²⁴⁷ Těmito příspěvky se diskuse pozvedala na vyšší úroveň. Příkladem může být výbor z Havlíčkových Epištol kutnohorských. Je

243O tom, že Helcl byl hlavním původcem prohlášení, viz zápis ze schůze národní demokracie: Ze strany. *Mělnické listy*. 11. 2. 1921, III., č. 7, s. 3.

244 1621-1921. *Mělnické listy*. 24. 6. 1921, III., č. 26, s. 2 Šlo o referát z přednášky pořádané Okresním osvětovým výborem.

245 ŠEBESTA, Jan. Ke schůzi mělnické 13. února. *Kostnické jiskry*. 10. 3. 1921, III. (VI.), č. 10, s. 61.

246 Tyrš o politice a náboženství. *Mělnické listy*. 11. 2. 1921, III., č. 7, s. 3.

247 Např. Palackého názory o náboženství a církvích. *Mělnické listy*. 11. 2. 1921, III., č. 7, s. 1.

signifikantní, která citace byla vybrána: „Mně zajisté svatá víra jest víra upřímná každého člověka i v tom pádu, kde ji držeti musím dle svého přesvědčení za pošetilou, neboť musím ocenit ten pokoj duše, tu mnohou utěšenou chvíli, kterých člověk nabývá pevným náboženským přesvědčením, pročež za nedovolené držím bořiti chrámy v srdcích lidských (třeba to i chrámy model byly), pokud se jiné na jejich místo postavit nemohly.“²⁴⁸

Militantní postoj se naproti tomu odráží ve zprávě ze 7. ledna, ve vůbec prvním článku, který Mělnické listy o přestupovém hnutí přinesly. Autor upozornil čtenáře, že při sčítání lidu bude zjišťována i náboženská příslušnost, a varoval, že ten, kdo setrvá v katolické církvi, bude mít spoluvinu na tom, že stát katolickou církev platí. Zvláště však apeloval na vzdělané vrstvy: „Bude zajímavou u naší inteligence, jaký dá vzor a popud k heslu ‚Pryč od Říma!‘ ještě v této poslední chvíli. Neboť tato inteligence je zajisté přesvědčena, že Řím je odvěkým nepřítelem našeho národa, a je povinna dnes ve svobodné republice, kdy nemusí se již hroziti žádné persekuce, bez falše a přetvářky dáti příklad lidu.“ Vedle toho kritizoval také religiózní ženy: „A vedle páterů ve školách a na kazatelkách, bohužel i naše ženy a matky s horlivostí udržují v rodinách římsko-katolické pokrytectví (navrch návštěva kostela, zpověď, uvnitř marnivost, závist, mamon i hrubost). (...) Smekám před dělnickou ženou-matkou, která vystoupila, a žádného pekla se nehrozí!“²⁴⁹

28. ledna vyšlo na titulní stránce provolání k občanům vyzývající k výstupu z církve, které je druhým příkladem nátlaku na čtenáře. Obsahově ani použitou rétorikou se příliš nelišil od jiných podobných výzev (např. výše citovaného článku *Mělnických rozhledů* z 10. února). Čtenáři mají zvážit následující: „Vybeř si co chceš, vstup buď do jiné církve nebo zůstaň bez určité konfese, jen nerozmnožuj řady těch, kdož jen hanu kydají na nejslavnější naši minulost a za nejšťastnější prohlašují dobu, nad kterou upřímný Čech bolestí zapláče.“²⁵⁰

Přestupové hnutí a agitace proti církvi nebyly hlavním tématem Mělnických listů na počátku roku 1921. List se zabýval převážně politikou a vzhledem k aktuálnímu

248 K. Havlíček o pravém náboženství. *Mělnické listy*. 14. 1. 1921, III., č. 3, s. 1.

249 Sčítání lidu. *Mělnické listy*. 7. 1. 1921, III., č. 2, s. 2.

250 Súčtoval jsi již s Římem? *Mělnické listy*. 28. 1. 1921, III., č. 5, s. 1.

běhu událostí zejména dohrou pokusu o komunistický puč z prosince 1920. Otiskoval velké množství protibolševických příspěvků, často se jednalo o poměrně dlouhé a závažné stati.

Shrnutí působení místního tisku: Oba listy se stavěly jednoznačně odmítavě vůči římskokatolické církvi a vyzývaly všechny občany, aby z ní vystoupili. K tomu užívaly nezřídka sugestivního způsobu psaní, založeného na jednostranném negativním zobrazování této církve. Nikdy v nich nebyl zmíněn žádný pozitivní rys či přínos katolické církve. V obou listech byly všechny nekatolické varianty vyznání hodnoceny jako pozitivní, byť *Mělnické listy* se v jednom případě vyslovily i proti protestantismu. *Mělnické listy* (na rozdíl od *Mělnických rozhledů*) zdůrazňovaly, že výstup z církve je sice žádoucí, ale má být uskutečněn na základě zralého rozhodnutí, bez nátlaku. Do obsahu a tónu jejich článků se však tato zásada nepromítla.

5. Závěr

Na základě odborné literatury a pramenů byly nastíněny náboženské poměry na počátku první republiky. Zvláštní pozornost byla věnována působení těch skupin, které se na základě sčítání lidu ukázaly jako nejvýznamnější – Církvi československé, Českobratrské církvi evangelické a Volné myšlenky jakožto zástupce bezvyznání. Byl popsán způsob, jímž byla římskokatolická církev těmito skupinami tematizována, přičemž bylo zjištěno, že v této otázce panovala vzájemná shoda, takže všechny subjekty spolu mohly v boji proti katolické církvi spolupracovat. Jako jediný významný oponent přestupového hnutí byl na základě studovaných pramenů identifikován Josef Peckař.

V případě Mělníka bylo zjištěno, že přestupové hnutí přineslo poněkud vyšší počet odpadů od katolické církve ve srovnání s českým průměrem. Nebyly zaznamenány násilné incidenty, přestupové hnutí se uskutečňovalo formou veřejných přednášek a novinových článků. Českobratrská církev evangelická byla nadprůměrně úspěšná, počet občanů bez vyznání odpovídal průměru v Čechách, naopak Církev československá zaznamenala pouze nevelké zisky. Zisky jiných náboženství byly v Mělníku zanedbatelné a informace o nich se nachází jedině ve statistických údajích. Římskokatolická duchovní správa se k přestupovému hnutí chovala odmítavě, náboženské poměry vnímala kriticky, snažila se provádět aktivní obranu. Místní tisk byl vlastněn politickými stranami, do přestupového hnutí se aktivně zapojoval navzdory tomu, že se od něho v jednom případě distancoval.

6. Použité prameny a literatura

Archivní zdroje:

FÚ Mělník, Liber memorabilium Mělník, II. 1852-1973.

FÚ Mělník, Liber memorabilium Pšovka, 1792-1987.

LA PNP, Jednota katolického duchovenstva, bez inv. č., seznam členů.

LA PNP, Jednota katolického duchovenstva, bez inv. č., zápis o schůzi mělnické skupiny 9. 7. 1919.

NO CČSH Mělník, Pamětní kniha 1921-dosud.

NO CČSH Mělník, dopis Ústřední národní správě Církve československé v Praze, 29. července 1945.

NO CČSH Roudnice nad Labem, pamětní kniha 1950-1994.

Sbor ČCE Mělník, signatura III-B-1, Kniha přístupů 1902-1945.

Sbor ČCE Mělník, signatura III-B-12, Protokol schůzí staršovstva II.

SOkA Mělník, Archiv města Mělník, oddíl spisy, inv. č. 23, Zápisy obecního zastupitelstva 1919-1921

SOkA Mělník, Archiv města Mělník, oddíl spisy, inv. č. 62, Zápisník schůzí městské rady 1920-1921, č. j. 528.

SOkA Mělník, FÚ Mělník, bez inv. č., katalog duchovenstva pro rok 1920.

SOkA Mělník, FÚ Mělník, Ordinariátní list Litoměřické biskupské diecese 1916-1920.

SOkA Mělník, FÚ Mělník, Pokyny a nařízení státních i církevních orgánů, bez inv. č., sbírka pastýřských listů, dekret Svaté kongregace Posvátného officia z 15. ledna 1920.

SOkA Mělník, FÚ Mělník, Varia 1896-1945, bez inv. č., koncept dopisu ordinariátu v Litoměřicích na základě pastorální konference konané 6. září 1928.

SOkA Mělník, sbírky soudobé dokumentace, sbírka II., karton č. 1, tělocvičná jednota Sokol, List tělocvičné jednoty „Sokol“ Mělník, číslo 5, ročník VI., vydáno 1. listopadu 1930.

Publikované prameny:

Národní shromáždění republiky Československé, Poslanecká sněmovna, tisk 1340, Odpověď ministra vnitra a ministra školství na interpelaci posl. Landové-Štychové, Dra Th. Bartoška a spol. v záležitosti vyřizování oznámení o výstupu z církve (tisk 633), dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1340_00.htm [cit. 13. 6. 2014].

Národní shromáždění republiky Československé, Poslanecká sněmovna, stenografický záznam 49. schůze, 28. ledna 1921, dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/049schuz/s049001.htm> [cit. 13. 6. 2014].

Národní shromáždění republiky Československé, Poslanecká sněmovna, tisk 1521, Návrh poslance Dra. Th. Bartoška a spol. aby vzhledem k výsledkům sčítání lidu byla zákonem nově upravena otázka příspěvků pro účely církevní z prostředků státních a veřejnoprávních korporací, dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1521_00.htm [cit. 14. 6. 2014].

Národní shromáždění republiky Československé, Poslanecká sněmovna, tisk 1662, Odpověď ministra vnitra na interpelaci poslanců Dra Theodora Bartoška, Dra Vr-benského a spol. (tisk 1594) o zjišťování bezkonfesnosti při sčítání lidu, dostupné z http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1662_00.htm) [cit. 16. 6. 2014].

Obnova církve katolické v Čsl. republice. Praha: Jednota čsl. Duchovenstva, 1919.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl. Praha: Státní úřad statistický, Bursík & Kohout, 1924.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. III. díl. Praha: Státní úřad statistický, Bursík & Kohout, 1927.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. I. díl. Praha: Státní úřad statistický, Bursík & Kohout, 1934.

BARTOŠEK, Theodor. *Co je Volná Myšlenka?*. Praha: Nakladatelství „Volné Myšlenky“, [1914].

DVOŘÁK, František Xaver. *Apoštolské obce československé církve.* Olomouc: Našinec, [1921].

FARSKÝ, Karel. *Obřadní příručka pro církve československou.* Praha: Tisk. družstvo CČS [distributor], 1920.

FARSKÝ, Karel a František KALOUS. *Československý katechismus: učebnice pro mládež a věřící církve československé.* Příbram, 1922.

HÁŇAVKA, Karel. *Kterou cestou půjde církev československá?*. Brno: Rada Starších církve československé v Brně, 1924.

KLÍMA, Stanislav. *Za prapor s kalichem*. Praha: Kalich, 1938.

LEV XIII., list *Reputantibus saepe*, 20. srpna 1901, citováno v JONOVÁ, Jitka. Arcibiskup Theodor Kohn a jeho postoj k národnostní otázce. MAREK, Pavel et al. *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno: CDK, 2011, s. 151-161.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *V boji o náboženství*. Praha: Jan Laichter, 1904.

MÜLLER, Václav. *Náboženské poměry v Československé republice*. Občanská knihovna. Praha: Státní naklad., 1925.

RUBÍK, Jan. *Kam vede český národ Československá církev?*. Praha: Československá akc. tiskárna, 1928.

ŘÍČAN, Rudolf et al. *Čtyři vyznání*. Praha: Komenského evangelická fakulta bohoslovecká, 1951.

Tisk:

Český zápas (dříve Právo národa), 1920-1921.

Kostnické jiskry, 1920-1921.

Mělnické listy, 1920-1921.

Mělnické rozhledy, 1921.

Národní listy, 1921, dostupné z

<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowVolume.do?it=0&id=7522> [cit. 19. 6. 2014].

Národní politika, 1920 – 1921, <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=29826&it=0> [cit. 19. 6. 2014].

Právo: Župní orgán Československé strany lidové pro český severozápad, 1921.

Volná Myšlenka, 1921.

Sekundární literatura:

BAŽANT, Zdeněk. KILIÁN, Jan et al. *Mělník*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 285-308. Dějiny českých, moravských a slezských měst. ISBN 978-80-7422-029-6.

CINEK, František. *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918-1925*. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1926.

- ČERNÁ, Hana Laura. *Náboženská obec Církve československé husitské*, rkp., 2013.
- DOBIÁŠ, F. M. Sociologická struktura našich sborů. In: *Církev v proměnách času*. Praha: Kalich, 1969, s. 45-52.
- FILIPI, Pavel. *Křesťanstvo: Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. 4. dopl. vyd. Brno: Centrum demokracie a kultury, 2012. ISBN 978-80-7325-280-9.
- FRÝDL, David. Zrod Církve československé (husitské). In: BUTTA, Tomáš. *90 let Církve československé husitské: sborník*. Vyd. 1. Praha: Církev československá husitská ve spolupráci s Náboženskou obcí CČSH v Praze 1, 2010, s. 17-30. Blahoslav. ISBN 978-80-7000-047-2.
- KADERÁVEK, Václav a Zdeněk TRTÍK. *Život a víra ThDr. Karla Farského*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1982.
- KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha: Zvon, 1991.
- KAISEROVÁ, Kristina. *Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*. Úvaly u Prahy: Ve Stráni, 2003. ISBN 80-903319-0-4.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Díl první. 2. oprav. vyd. Praha: Libri, 2003. ISBN 80-7277-195-7.
- KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XIII. 1918-1929. Praha, Litomyšl: Paseka, 2000.
- KOVÁŘ, František. *Deset let československé církve 1920-1930*. 2. dopl. vyd. Praha: Ústřední rada československé církve, 1930.
- KRŠKO, Jan. Rousínov v obraze náboženských konfliktů po rozpadu habsburské monarchie. In: *Rakovnický historický sborník*. Rakovník: Státní okresní archiv Rakovník, 2000, s. 49-66. ISSN 1213-5879.
- KUDLÁČ, Antonín K. K. *Příběh(y) Volné myšlenky*. Praha: Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-673-7.
- MAREK, Pavel. *Arcibiskup pražský František Kordač: Nástin života a díla apologety, pedagoga a politika*. Olomouc: Moneta-FM, 2005. ISBN 80-86731-01-4.
- MAREK, Pavel. *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918-1924)*. Brno: L. Marek, 2005, 335 s. Pontes Pragenses, sv. 36. ISBN 80-86263-57-6.
- MAREK, Pavel. *Emil Dlouhý-Pokorný: život a působení katolického modernisty, politika a žurnalisty*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. ISBN 978-80-7325-129-1.

- MATOUŠOVÁ, Věra. *Přestupové hnutí v Písku (1918 - 1922)* [online]. 2007 [cit. 2013-01-28]. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta. Vedoucí práce Jaroslav Vokoun. Dostupné z: <http://theses.cz/id/0hr7nx/> [cit. 21. 6. 2014].
- NEŠPOR, Zdeněk R. et al. *Náboženství v 19. století*. Praha: Scriptorium, 2010. ISBN 978-80-87271-22-3.
- PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. I., 1918-1919. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1991.
- PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. II., 1919. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1991.
- PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. III., 1920. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 1991.
- PETRÁŇ, Josef: *Dvacáté století v Ouběnicích*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-605-7.
- PURŠ, František. *Náš Mělník*. Mělník: Město Mělník, 2010. ISBN 978-80-254-7928-5.
- REJCHRT, Oldřich. 110. výročí mělnického evangelického kostela. In: PFANNOVÁ, Hana. *Takový zástup svědků*. Mělník: Farní sbor Českobratrské církve evangelické, 2007, dostupné z: <http://melnik.evangnet.cz/dokumenty/historie-melnik-sbornik-k-vyroci-2007.pdf> [cit. 21. 6. 2014].
- ŘÍČAN, Rudolf. Jak došlo k sjednocení českých církví augsburského vyznání a helvetského vyznání roku 1918. In: *Církev v proměnách času*. Praha: Kalich, 1969, s. 9-15.
- STÁTNÍK, Dalibor. „*Pánbůh není! A kdo se vás na to ptal...?!*“. *Pár úvah nad sekularizací Mělnicka*. rkp., 2014
- ŠOUREK, Miloš. Úsilí o sblížení mezi církvemi. In: *Církev v proměnách času*. Praha: Kalich, 1969, s. 53-63.
- TRAPL, Miloš. Náboženství a politika. In: DOUBEK, Vratislav. *Společnost v přerodu*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000, s. 135-143. ISBN 80-86495-01-9.
- VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2468-3.
- ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*. VII. Doba československého katolicismu (1918-1948). Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2010. ISBN 978-80-7266-350-7.

ZUBEK, Milan. *Tradice protináboženského a protiklerikálního boje v našich zemích: (Volná myšlenka)*. Praha: Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, ústřední vědecko-metodistická rada pro ateistickou výchovu, 1961.

ZUBÍK, Jiří. Stručný přehled tisku na Mělnicku od roku 1864 do roku 1998. In: *Vlastivědný sborník Mělnicka III.*, Okresní muzeum Mělník, 1999, s. 48-60.

Encyklopedie a slovníky:

NĚMEC, Bohumil, ed. *Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k Velikému Ottovu slovníku naučnému*. V Praze: J. Otto, 1930-1943. 12 sv.

7. Přílohy

Příloha 1: Přepis svolání Volné myšlenky a spolupracujících organizací pro výstup z katolické církve²⁵¹

„Lide český!

Blíží se den sčítání lidu! Prvého sčítání lidu ve svobodné, vídeňských okovů zbavené zemi! Habsburské poroby byl jsi zbaven výsledkem světové války, chrabřými činy svých synů legionářů – na tobě je, abys se sám osvobodil z druhých, neméně tísnivých a potupných pout – z okovů římských!

Můžeš se, český človče, chceš-li slout opravdu svobodným člověkem, na sčítacím archu přihlásit jako ovce z papežského, římského stáda? Chceš být vpočten co příslušník té společnosti, jež upálila Husa, jež vyhlašovala proti tvým předkům vyhlazovací křižácké výpravy a přivedla tvůj národ o katastrofě bělohorské na pokraj záhuby? Té církve, jež z vlasti vyštvala velikého učitele národů Komenského a s ním i tisíce nejlepších českých lidí, kteří neprodali svého přesvědčení za skývu chleba a nechtěli se sklonit před duchovním násilím?

Přihlásíš se na sčítacím archu jako potomek ne Husův, nýbrž jezovity Jiřího Plachého a paliče českých knih Koniáše?

Nez bude ti nic jiného, než abys šel buď za Husem, Jeronymem, Žižkou, Komenským a Masarykem ve smyslu velikých dějin svého národa za reforemací – anebo proti smyslu jejich, proti pokroku a pravdě s římsko-habsburskou protireformací – s Plachým, Koniášem a Kordačem a se všemi těmi, kteří žijí v pohodlí a mamonem oplývající, žehnali rakouským válečným zbraním a dodnes jsou nejpevnějšími sloupy Habsbursko-monarchické reakce.

Pro opravdového českého člověka, ať socialistu nebo příslušníka kterékoliv pokrokové strany, nemůže býti jiné cesty než té, jež vede z reakčního, středověkého římského ovčince! Den sčítání lidu v republice československé necht' je dnem velikého sčítání s úhlavním nepřítelem národa i pokroku, ať je dnem opravdového třídění duchů!

Nezapisuj se do sčítacího archu jako papeženec! Lhal bys před sebou i před lidmi. Vždyť dávno té církvi ani zbla nevěříš. Musil bys se stydět před svými dětmi!

V církvi katolické necht' zůstanou jen ti, pro něž platí slova o blahoslavenství chudých duchem, ti kdo jsou příslušníky i její politické strany.

Ven z římského ovčince!

Sdružení soc.-dem. bezvěrců.

Volná Myšlenka československá.

Svaz socialistických bezvěrců.

Usnesením obecního zastupitelstva ze dne ... bylo rozhodnuto projev tento místnímu občanstvu doporučiti.“

²⁵¹ Lidé český! *Volná Myšlenka*. 16. 1. 1921, III., č. 3, s. 1.

Příloha 2: Společné provolání Volné myšlenky, Církve československé a Českobratrské církve evangelické, otištěné v *Právu národa*:²⁵²

Císlo 6. V Praze 27. února 1920. Ročník III.

Předplatné:
čtvrtletně . . . K 5—
pololetně . . . „ 10—
celoročně . . . „ 20—

Reklama ce buďte adresovány na administraci a expedici „Práva Národa“, Praha II., Stěpánská ul. čis. 26 n.

Rukopisy a dopisy posílány buďte na redakci „Práva Národa“, Praha II., Stěpánská ul. 26 n.

Zasílání listu se zastavuje jen po písemné výpovědi. Obnosy splatné a žalovatelné v Praze.

P R Á V O N Á R O D A

NEZÁVISLÝ REFORMNÍ ČTRNÁCTIDENÍK.

Lidu československému!

Dne 1. března roku 1420 vyhlásil papež Martin V. ve Florencii bullou „Omnium plasmatoris Domini“ první křížovou výpravu proti českému národu „za účelem vykořevení Vikleřistů a Husitův a jiných kacířů“. Český národ tehdy bez opatrických ohledů a ve svatém zápalu odpověděl na to manifestem, plným hořkosti proti církvi římské a organisováním vojsk husitských, která potom dobývala vítězství za vítězství.

Po pěti stoletích našich pohnutých dějin, do kterých zasáhl Řím tak ničivou rukou, jest i na nynějším pokolení osvobozených Čechů, aby se vymanili z tísnivého objetí těžce církve římsko-katolické, do které byli před 300 lety násilím zpět vehnání.

Vědomy jsouce ohromné důležitosti takového převratu v hlavách a srdcích, který má býti nutně spojen s převratem politickým, šťastně proti vůli Říma provedeným, sdružily se podepsané korporace přes všechny jiné rozdily jednotně v lásce k národu a jeho svobodám, ke společné akci, aby pohnuly československý lid k tomuto kroku.

Podrobné zdůvodnění této naléhavé mravní očisty národní vyjadřujeme ve zvláštním obšírnějším provolání, jež bude v samostatných otiscích (letáčích) šířeno po všech československých krajích tohoto roku, kdy slavíme opět tolik vzácných jubileí naší nejslavnější kacířské minulosti.

Zde jen uvádíme výzvu v něm obsaženou:

Pryč s matrikovým katolictvím!

Každý přízněj i zevně, čím jsi uvnitř a nevětiš-li římsko-katolicky, vystup z této církve, které svým členstvím, byt i formálním, všestranně posiluješ a přihlas se tam, kam svým přesvědčením a citěním náležiš!

Po **odrakouštění** nechť následuje u nás i **odřimštění!**

V Praze, dne 1. března 1920.

Volná myšlenka československá:

JUDr. Th. Bartošek,
advokát, člen N. S.,
předseda Ústředního výboru V. M. čl.

Julius Myslík,
redaktor „Havlíčka“.

Jaroslav Motýčka,
redaktor „Vonné Myšlenky“,
sekretář Ústředního výboru V. M. čl.

Evangelická církev českobratrská:

MUDr. R. Lukl,
lékař.

PhDr. Aní. Frinta,
univ. profesor.

PhDr. Aní. Boháč,
profesor, redaktor „Kostnických Jisker“.

Církev československá:

ThDr. Karel Farský,
profesor nábož. na reálce v Plzni,
úředník ministerstva osvěty.

Dr. P. M. Haškovec,
univ. docent.

Bohumil Zahradník-Brodský,
býv. farář v Ouběnicích,
odbor. rada ministerstva osvěty.

My jsme bez vyznání.

Lide český, soudruzi! Blíží se den sčítání i zahodte lež dvounohou a napiš jeden každý, čím každý skutečně jsi! Naše většina bude tak ohromující. **Kdo zná české dějiny, musí nenávidět Řím.** Praotec Čech přivedl nás na úsvitě dějin našich do země této žirné a bohaté tučnými loukami... Přišli však římsí pochopi na trůně českém, mezi nimi nejkrutější vrah náš, Václav Svätý, který nás po stodvaceti ročně vydával na smrt katanům německým. **Němcům jsme se již pomstili,** sčítujeme teď s Římem. Zvítězí-li Řím, zahyne rod náš. Proto vy, kdo hlásáte naprostou rovnost všech, dokažte ji v den sčítání. Napiš každý poctivě, co jsi. Neumíš-li psát, vykřikni to. I bude hlas ten slyšen v celé Evropě. Nestůjte na dvou nohách, postavte se na čtyři. Vystupte z církve a staňte se jako jeden každý z nás.

Spolek soc. dem. bezvěrců. Svaz soc. bezvěrců.
Volná Myšlenka.

